

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
СТУДИЈЕ ПРИ УНИВЕРЗИТЕТУ

Студијски програм:

ТЕРОРИЗАМ, ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ И БЕЗБЕДНОСТ

Мастер рад

**РЕВОЛУЦИЈА У ХХІ ВЕКУ,
УТИЦАЈ НОВИХ МЕДИЈА И ДРУШТВЕНИХ
МРЕЖА НА ПРИПРЕМУ И УЗВОЂЕЊЕ РЕВОЛУЦИЈЕ
ПЕТИ ОКТОБАР – ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ**

Ментор:

проф. др Драган Симеуновић

Студент:

Вељко Илчић

Број индекса 116/2017

Београд, септембар 2020.

САДРЖАЈ

Увод	5
1. Структура рада	6
2. Предмет истраживања	6
3. Циљеви истраживања	8
3.1.Научни циљ	8
3.2.Друштвени циљ	8
3.3.Хипотетички оквир	8
3.4.Методолошки приступ	9
3.5.Опште научне методе	9
3.5.1. Хипотетичко-дедуктивна метода	9
3.5.2. Метода моделовања	10
3.5.3. Аксиоматска метода	10
3.5.4. Компаративна метода	10
3.5.5. Посебне методе	10
3.6.Начини прикупљања података	11
4. Револуција у контексту политичке власти, моћи и силе	12
4.1. Политичка власт, моћ и сила	12

4.2. Легални и нелегални начин освајања власти	13
4.3. Политичка завера	14
5. Нелегално освајање власти – политички удар, државни удар и пуч, преврат устанком и револуција	15
6. Теоријско-појмовно одређење револуције	19
7. Тоталитаризам и диктатура као узроци револуције	22
8. Револуција и насиље	23
9. Обојене револуције	26
9.1. Методика извођења обојених револуција	29
9.2. Облици насиља у демократским и обојеним револуцијама	30
9.3. Кратак преглед обојених револуција	30
9.3.1. Ружичаста револуција у Грузији	31
9.3.2. Наранџаста револуција у Украјни	32
9.3.3. Револуција лала у Киргизији	32
9.3.4. Узбекистан	33
9.3.5. Молдавија	33
10. Утицај нових медија и друштвених мрежа на припрему и извођење револуције	34
10.1. Појам медија и друштвених мрежа	34
10.1.1. Електронски медији	35

10.1.2. Штампа	36
10.1.3. Телевизија	37
10.1.4. Настанак, појам и значај друштвених мрежа	38
11. Карактеристике савремене комуникације и медијског садржаја	41
12. Улога и утицај медија на друштвену стварност	42
13. Улога медија и друштвених мрежа по фазама вршења политичког преврата	49
14. Утицај друштвених мрежа на револуцију у Египту	52
15. Утицај друштвених мрежа на покушај војног пуча у Турској	54
16. Пети октобар – последња револуција у XX веку	55
16.1. Политички контекст – рађање вође	55
16.2. Избори у Србији 1990-2020. и покушаји уједињења опозиције.	58
16.3. Фаза припреме – настанак <i>Отпора</i>	59
16.4. Фаза непосредног извршења Петооктобарске револуције	61
16.5. Фаза консолидације	68
17. Резултати савремених политичких преврата	70
18. Закључак	73
19. Литература	74

УВОД

Новине и данас представљају главни вид штампане комуникације који се много користи. Комуникација путем масовних медија свакодневно добија на значају, а информације које се пласирају путем масовних медија грађани углавном прихватају као проверене и тачне. Утицај масовних медија све више поприма обриси једносмерне комуникације у којој је изричита улога медија да обликују јавност и припреме је за постојеће догађаје или да обезбеде подршку за акције које би требало спровести у наредном периоду. У поступку пропагандног утицаја на јавно мњење, медији користе разне манипулативне поступке како би остварили одређене интересе и циљеве.

Поред медија, значајну улогу у обликовању јавности имају и друштвене мреже. Људи ове мреже схватају као веб сајтове који окупљају људе који се иначе познају или желе да се упознају због истих интересовања. Већина друштвених мрежа подстиче дискусије, коментарисање, давање повратних информација заинтересованим странама. То је, дакле, више двосмерна комуникација, за разлику од ситуације код традиционалних медија, нпр. телевизије, код које имамо једносмерну комуникацију. За приступ друштвеним мрежама потребна је интернет контекција и рачунар или неки модернији телефонски уређај. Телефоном можемо направити снимак неког протеста и објавити га на друштвеној мрежи. Такав снимак може да, за веома кратко време, обиђе цео свет и прикаже какво је стање у некој држави. Моћ друштвених мрежа расте из дана у дан, што доприноси и томе да се њима све више манипулише. Најбољи и најактуелнији пример је „Арапско пролеће”, који посебно отвара питање да ли би се револуције уопште десиле да није било интернета и друштвених мрежа Фејсбук (*Facebook*) и Твитер (*Twitter*), те овом раду може послужити као добра студија случаја.

Улога медија и друштвених мрежа на припрему и извођење револуције *Пети октобар* веома је актуелна и значајна у данашњем друштву, а поред тога, стиче се утицај да се ипак о њој не говори довољно.

1. СТРУКТУРА РАДА

У првом делу рада дефинисан је предмет истраживања, као и циљеви рада – научни и друштвени. Такође, наведене су главне и посебне хипотезе на којима се заснива даље истраживање. Наведене су методе рада и начини прикупљања података.

Други део рада односи се на теоријско-појмовно одређење револуције, говори се о томе шта суштински издваја револуцију од других начина освајања и преузимања власти. Након тога, следи упоредна анализа обојених револуција и методика њиховог извођења.

У трећем делу описани су начини комуницирања савременог друштва, на који начин је интернет и доступност информација „олакшала” припрему револуције. Посебно је анализирано како су друштвене мреже утицале и помогле револуцију у Египту.

Четврти део рада обрађује узроке и политички контекст *Петог октобра* као и стварање уједињене опозиције у Србији. На примеру петооктобарске револуције описане су и све фазе извођења револуције „по моделу”.

У последњем делу приказан је кратак резиме савремених револуција, њихове тековине и значај, уз осврт на питање да ли овакав начин политичке борбе има будућност у савременом политичком друштву.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања овог рада су демократске или, како се још називају, *обојене револуције*, као начин освајања власти.

Први део рада односи се на појмовно одређење револуције, колико се она разликује од других политичких преврата. Посебна пажња усмерена је на то како и колико се демократске револуције разликују од класичних револуција. Да ли је насиље обавезан елемент револуције и да ли ако говоримо о револуцији без насиља и даље говоримо о револуцији. Једно од кључних питања је и какав је политички контекст у којима се одвијају револуције, односно који су узроци и какве политичке прилике доводе до револуције. Да ли је тоталитаризам, диктатура и недостатак демократије увек повод за револуцију?

У раду се обрађују тзв. демократске револуције, које су започете крајем осамдесетих година. У светлу ове теме посебно су анализиране обојене револуције. Важно је уочити колико су оне међусобно сличне и које су разлике међу њима. Анализирајући све те револуције, може се запазити да оне функционишу по устаљеном обрасцу. Сличност је у начину припреме, фазама по којима се одвијају и

самом начину извођења. Такође, обојене револуције посматране су у контексту демократских револуција које су се одвијале од 1989. године и везују се за пад комунизма. Када је у питању анализа ових догађаја, они су посматрани кроз фазе реализације, обрађене су њихове идеолошке и програмске основе, затим типови организовања учесника, анализа циљева, метода и на крају анализа резултата.

Посебна пажња посвећена је утицају нових технологија – интернета и друштвених мрежа на извођење револуције. Као пример, узета је револуција у Египту – *Арапско пролеће*.

Посебно поглавље посвећено је *Петом октобру* као последњој револуцији у XX веку и првој обојеној револуцији. У раду је анализиран политички контекст, узроци који су довели до револуције, начин на који је дошло до реализације револуције, као и њени резултати и последице. Да ли је Пети октобар стварно био „мустра за револуцију“?

Важно је нагласити да је овај догађај анализиран из две перспективе: победник-губитник, уз настојање да се задржи објективан став. Пети октобар је анализиран са политиколошког становишта, без идеје да се изабере страна. Анализирано је учешће народа, тј. колико грађанска непослушност и народне масе могу да утичу на сам ток и исход револуције. Озбиљна потешкоћа је, када говоримо о овим догађајима, који су се догодили пре само 20 година, то што није прошла одређена историјска дистанца, а актери тих догађаја и даље су учесници јавног и политичког живота. Објашњења догађаја од стране самих актера често су различита и сасвим супротна. До истинитих података врло је тешко доћи, јер се чињенице често изостављају, скривају и прекрајају зарад дневно-политичких потреба. Такође, изазов је испитати чињенице у вези са учешћем обавештајних служби, чији је рад по природи недовољно транспарентан и недоступан широј јавности. Због свега овога, пажња ће више бити усмерена ка самој техници револуције, а мање ка њеној идеолошкој основи.

Око тековина Петог октобра још увек има великих спорења у дневној политици, па би тако овај рад требало да направи синтезу ових догађаја, пронађе њихово место у светским политичким кретањима, анализира узроке, начин и методе ове револуције, њене последице и резултате, без амбиције да донесе било какав историјски суд.

3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Научни циљ

Научни циљ овог рада је да понуди научно објашњење догађаја који су део не тако давне прошлости, те се тако научни циљ своди на неколико нивоа научног сазнања: научну дескрипцију, класификацију, типологизацију. Научна дескрипција се односи на појмовно одређење револуције, пре свега на ненасилне револуције, икако се оне разликују од других начина преузимања власти.

Такође, научна дескрипција је коришћена да се укаже на који начин друштвене мреже утичу на припрему и само извођење револуције.

Класификација и типологизација односе се на одређене форме преврата какав је био Пети октобар. У раду је приказана и краћа упоредна анализа обојених револуција, са објашњењем њихових узрока и последица.

3.2. Друштвени циљ

Поред научног, овај рад има и свој друштвени циљ – пре свега у демистификовању појава које су се одиграле у наше време и чији смо савременици.

С обзиром на то да смо савременици ових догађаја, циљ овог рада је да понуди неку врсту синтезе, посебно када је реч о Петом октобру, око којег постоји доста мистификације, па је намера и да се демистификују неки догађаји и личности из тог периода.

До сада су сва сазнања везана за субјективне оцене учесника, постоји доста сведочења која су, углавном, аутобиографско-мемоарског типа. Циљ овог рада је да представи релевантне ставове и са једне и са друге стране и да објективно сагледа узроке и последице. Историја нам увек служи и да из ње извучемо неке поуке, тако би друштвени циљ овог рада био и да извучемо неку поуку из описаних догађаја.

3.3. Хипотетички оквир

Главна хипотеза:

Револуционарно насиље, типично за револуције у прошлости је превазиђено. Ненасилне револуције постају обележје нових, демократских уређења. Све ненасилне револуције личе једна на другу. Њихова сличност манифестује се кроз фазе реализације, актере и циљеве, али уз очигледне разлике када су у питању политичке и друштвене прилике у одређеним земљама. Њихова разлика огледа се и у

коришћењу нових технологија, које су мање или више примењиване, и самим тим и у успешности извођења револуције.

Прва посебна хипотеза:

Иако постоје многе сличности међу ненасилним револуцијама, ипак, револуције се не могу наручити, оне су део специфичних друштвених и политичких околности у датом тренутку.

Друга посебна хипотеза:

Друштвене мреже омогућиле су већу мобилисаност и омасовљење револуције, али и јачу пропаганду и ширење „лажних вести”.

Трећа посебна хипотеза:

Резултат свих ових револуција су нестабилне демократије и прикривене тоталитарне државе.

Четврта посебна хипотеза:

Пети октобар је прва обојена револуција, чији је „модел” доста утицао на реализацију осталих обојених револуција које су уследиле после ње.

3.4. Методолошки приступ

Када је у питању методолошки приступ, у раду су коришћене опште филозофске и опште научне методе. Најзаступљенији су принципи материјалистичко дијалектичког мишљења и истраживања.

3.5. Опште-научне методе

3.5.1. Хипотетичко-дедуктивна метода

Хипотетичко-дедуктивна метода је научна метода, заснована на искуству. Искуство је схваћено као сложена целина рационалног и духовног, емпиријског и теоретског. Оно је опште, проверено и проверљиво. Битан чинилац ове методе је то што је њен предмет укупна стварност из које се извлаче појмови, ставови, судови, закључци. Циљ ове методе, односно њен финални производ су аксиоми. Однос између теоријског и емпиријског састоји се у чињеници да теоријско сазнање никад не настаје независно од емпиријског. За потребе овог рада, коришћење хипотетичко-дедуктивне методе састоји се у евидентирању различитих искустава одређених земаља у погледу извођења обојених револуција и у формирању ставова из конкретних примера и досадашњих знања о револуцијама које су се одиграле у прошлости. Затим, ту су и сазнања о сличним, готово истим процедурама извођења

револуције и формирање дефиниције, које су засноване на досадашњем, конкретном искуству. Предност ове методе је висок степен применљивости и поузданости.

3.5.2. Метода моделовања

Ова метода омогућава да се реконструише модел политичких процеса, идеологија из прошлости. Недостатак ове методе је то што сваки представљени модел је само наша представа прошлости, тако да се она заснива на субјективном ставу који је ограничен и парцијалан.

3.5.3. Аксиоматска метода

Ово је опште научна, неемпиријска метода. Састоји се у постављању дефиниција, односно закључака и ставова, за која нису потребна даља истраживања и провере, оне се подразумевају као општеприхваћене и истините. Из њих произлазе одређени ставови и хипотезе.

3.5.4. Компаративна метода

Компаративна метода је неопходна, јер без компарације није могућ ниједан облик закључивања. Један случај није довољан да би се успоставило правило. Предмет компарације су идентичност/сличност/различитост исте појаве у разним временима и на различитим просторима. За ову методу потребно је прецизно утврдити критеријуме поређења. У раду је ова метода коришћена за упоређивање револуција које називамо демократским (које су се догодиле у периоду од 1989. до 1991. године) и оних које називамо обојене, које су почеле 2000. године. Поређење њихових сличности и различитости огледа се у поређењу узрока, процедура, циљева и резултата. Такође, ова метода је коришћена и за поређење обојених револуција у различитим земљама, јер, поред очигледних сличности, свака земља има и своје одређене специфичности.

3.5.5. Посебне методе

Када су у питању посебне методе, коришћене су компаративна, генетичка, каузална и структурално-функционална анализа.

Компаративном анализом се утврђују сличности и разлике између одређених појава (конкретно између ненасилних револуција у периоду од 1989. до 2009. године).

Генетичка анализа утврђује настанак и развој неке друштвене појаве, у овом случају то су ненасилне револуције.

Каузална анализа објашњава правилности и изводи законитости из одређених друштвених и политичких догађаја. Користи механизме логичког закључивања – из неколико постављених премиса долази се до конклузије.

Структурално-функционалном анализом обухваћени су сви релевантни чиниоци везани за неки догађај. Ова аналитичка метода је најпотпунија и коришћена је за објашњавање чињеница на примеру Петог октобра.

Поред ових аналитичких метода, коришћена је и метода класификације за разврставање одређених појава по утврђеним критеријумима (простор, време, циљеви, последице).

3.6. Начини прикупљања података

У раду су коришћене три оперативне методе прикупљања података: метода студије случаја, анализа докумената и биографска метода.

Метода студије случаја се користи како би се анализирао један, појединачни случај, просторно и временски одређен, како би се дошло до његове суштине и оних елемената који до сад нису били познати.

Метода студије случаја је погодна и за реконструисање догађаја из прошлости на основу документарне грађе или сећања.

Анализа документа је низоставни метод прикупљања података. Анализирани су они садржаји који су релевантни за саме догађаје. Требало би нагласити да је приликом вредновања докумената врло важно узети у обзир улогу аутора у самим догађајима и сагледати све околности у којима је документ настао. Такође, анализирани су и новински чланци који су значајни за увид у утицај пропаганде и медија на револуцију.

Биографска метода спада у квалитативне методе и широко је примењена у раду. Овом методом подаци се прикупљају на основу анализе личних докумената. Разликују се две врсте личних докумената:

- 1) документа настала по службеној евиденцији одређених институција (влада, полиција, суд)
- 2) документа чији је аутор појединац, посредни или непосредни учесник догађаја (писма, аутобиографије, дневници, мемоари).

Недостатак ове методе је што овако прикупљени подаци увек изражавају субјективни став аутора, па је зато неопходно, ради веродостојности, укрштати их са осталом документарном грађом. За потребе овог рада, анализирана су сведочења учесника Петооктобарске револуције (углавном написана у форми аутобиографија и мемоара).

4. РЕВОЛУЦИЈА У КОНТЕКСТУ ПОЛИТИЧКЕ ВЛАСТИ, МОЋИ И СИЛЕ

4.1. Политичка власт, моћ и сила

Mao Ce Dung: „Политичка моћ излази из пушчане цеви.”

Моћ, власт и сила су централни појмови за које политичка теорија покушава да понуди објашњење и да их дефинише.

Међу најутицајнијим политичко-филозофским теоријама моћи и власти је она коју је дао Макс Вебер (*Max Weber*). За Вебера је моћ нераскидиво повезана са влашћу, политичким односима и интересима.

„Ко се бави политиком тежи моћи, моћи као средству у служби других циљева (идеалних или егоистичних) или моћи ради ње саме: да би се уживало у осећају престижа које она пружа.”¹

Када је у питању употреба силе, односно, насиља у политици, Вебер тврди да то нису и не би требало да буду нормално средство управљања, али да се користе кад затаје друга средства. По њему свака држава се темељи на сили. За њега власт и моћ су начин да се спроведе сопствена воља упркос отпору који постоји.²

„Политичка моћ представља могућност да се формалним и неформалним утицајем у сфери политике утиче на кључне токове развоја друштва, а најчешће је испољена кроз односе подређености и надређености, при чему степен утицаја обично стоји у пропорционалном односу са степеном моћи”.³

Иако моћ није нужно повезана са силом и насиљем, ово су често неодвојиви појмови. Сила је начин да се прикаже моћ, а насиље начин да се спроведе. Моћ може бити материјална, али и нематеријална, друштвена и психолошка.

Политичка власт је врста моћи, тј. власт је институционализована моћ.

Обележје силе је да је она, иако често неопходна, веома непопуларно средство спровођења моћи због бруталности појавних ефеката примене. Стога је силу потребно користити што мање и крајње рационално, јер свака прекомерна баш као и недовољна употреба силе пре рађа или појачава отпор него што обезбеђује повиновање.⁴

¹ Maks Veber, *Politički spisi* (Београд: Službeni glasnik, 2016), 434.

² *Ibid.*

³ Драган Симеуновић, *Теорија политике* (Београд: Удружење Наука и друштво, 2002а), 99.

⁴ *Ibid*, 100.

4.2. Легални и нелегални начин освајања власти

Легални начин освајања власти је онај који се заснива на поштовању закона и искључује употребу силе. У историји је ово био ређи начин за освајање власти, власт се много чешће смењивала силом.

Избори су у демократским друштвима једини прихватљив начин за смену власти. То је модел који омогућава сваком пунолетном грађанину да бира и буде биран. Власт добија онај ко освоји највећи број гласова. Демократски принципи познају неколико различитих изборних система, али сваки од њих се заснива на принципу једнакости, већине и сменљивости сваког ко не обавља добро своју политичку дужност. Такође, постоје земље у којима се спроводе избори, али у којима постоји само једна странка, тако да се за тај изборни систем не може рећи да је оличење демократског принципа, али се не може рећи ни да је нелегалан, јер је у складу са законима те земље. То не значи ни да је свака влада изабрана на фер спроведеним изборима одговорна, демократска, некорумпирана.

У легалне начине освајања власти спадају и оне у којима се власт наслеђује на основу неких традиционалних или религијских правила, али њих не можемо сматрати демократским.

Демократске су оне земље у којима се власт осваја на изборима, али исто тако и задржава и смењује без већих потреса и без употребе било какве силе.

Нелегални начин освајања власти су политички преврати у форми политичког удара, државног удара, пуча, преврата устанком и револуцијом. Свима њима претходи *теорија завере*.

Реч *завера* и синтагма *теорија завере* врло се често користе у колоквијалном говору. Међутим, научно објашњење овог појма не постоји. Уколико појам не постоји, да ли то значи да ни завера као појава не постоји?

Иако, нема прецизно научно дефинисаног појма *завера*, не може се негирати њено постојање. Неопходно је одмах рећи: завера као појам и као чињеница у историји несумњиво постоји.

Појам завере се, углавном, користи за дневно-политичке потребе.

Синоним за реч *завера* у српском језику је *конспирација* (од lat. *conspirare*), што би у буквалном преводу било *сложно дувати*, односно у пренесеном значењу *заједнички делати*. Реч *conspire* на енглеском језику значи *сложно радити на остварењу истог циља и то тајно*.

У француском језику реч *complot* значи *тајни споразум*, тајно повезивање ради остварења заједничког циља. У немачком је то реч *vorshwören*, у значењу *тајно повезивање*.

У људској психологији постоји амбивалентан однос према феномену завере. Наиме, већ у детињству се јавља потреба за тајношћу, која се углавном јавља као одбрамбени механизам. Истовремено се јавља и нормална људска потреба за социјалном интеракцијом и комуникацијом, које у некој мери поништавају тајност.

Не може се рећи да је завера сваки договор или деловање које није јавно.

Шта је неопходно да би смо неки договор или план означили појмом завере?

Један од најбитнијих елемената завере је тајност. Актери завере су најчешће повезани у групу, односно организацију, која би била други елемент. Трећи битни чинилац је план деловања. Дакле, да би завера успела, тј. да би се задати циљеви успешно извршили, потребна је организација која је тајна, са прецизним планом деловања. Завереничке групе (организације) нису по правилу масовне; масовност уништава тајност.⁵

Пошто завера тежи да окупи што мањи број људи, ради тајности, илузорно је говорити о заверама целих народа или друштвених група. У нашој историји познат је мит заснован на теорији завере о распаду СФРЈ, према којој су се стране силе договориле и усмериле своје интересе како би ослабиле Југославију и изазвале сукобе у њој. „Завера је организована конспиративна акција, коју са циљем остварења тајно договореног и брижљиво припреманог плана, тајно или јавно изводе одабрани и у завереничку групу или организацију чврсто повезани актери завере.”⁶

Оно што често утиче на исход завере је и карактер завереника, односно актера. Углавном се мисли како су завереници они који немају шта да изгубе, што је уједно и предност и мана. Они који немају шта да изгубе, могу лако да постану и издајници.

Може се рећи да је циљ завере остваривање неког интереса. Такође, по распрострањеном уверењу циљ завере је и да се неком науди.

4.3. Политичка завера

Завера увек побуђује људску радозналост, понекад и страх. То је нарочито често у политици. Људи често мистификују политику, па су склони да поверују у разне теорије завере. Томе знатно доприносе и политички актери.

Када је реч о политичкој завери, требало би нагласити да је то ужи појам од завере у општем смислу. Оно што је карактеристично за појам завере је да завереници имају исте или сличне идеологије, политичке ставове, а пре свега, заједнички интерес.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid, 175.

„Политичка завера је организована конспиративна акција коју са циљем остварења тајно договореног и брижљиво припреманог плана, тајно или јавно изводе одабрани у завереничку групу или организацију чврсто повезани актери завере.”⁷

Насиље може, али и не мора бити доминантан чинилац политичке завере.

Све завере у политици су нелегалне и оне увек претходе нелегалним освајањима власти, као што су преврати у форми политичког удара, државног удара или пуч.

5. НЕЛЕГАЛНО ОСВАЈАЊЕ ВЛАСТИ – ПОЛИТИЧКИ УДАР, ДРЖАВНИ УДАР И ПУЧ, ПРЕВРАТ УСТАНКОМ И РЕВОЛУЦИЈА

Историјски гледано, власти су се много више смењивале принудом, употребом силе и насиља, него легалним путевима. Нема државе на свету у којој је дозвољена смена власти, која је уставна и законита. У већини демократских земаља једини дозвољен начин смене власти је на изборима.

Политичким ударом се могу одредити различити облици преузимања власти које нису сагласне са уобичајеним концептом преузимања власти у неком друштву. Увек је реч о прекорачењу важећих норми и правила, било да су оне правне, религијске или моралне.

Пример за политички удар је преузимање власти у политичкој партији, односно уклањање лидера са чела партије. То може бити у преузимање лидерства у било којој другој организацији и институцији, а које не може бити санкционисано као преступ.

Сам термин *државни удар* потиче од фразе из француског језика *coup d'État*, што у буквалном преводу значи „удар на државу” и данас се у науци користи као стручни термин.

Државни удар је ужи појам од политичког удара. Превасходни циљ државног удара је освајања врховне извршне власти. Постоје бројне дефиниције државног удара, али оно у чему се сви аутори слажу је да државни удар одликује висок степен конспирације.

Државни удар је просторно уско, на центар политичке моћи, односно седиште власти ограничена насилна завереничка војно-политичка акција, коју ради изненадне неуставне тотално-аберативне промене у позицији носилаца врховне извршне власти у једној земљи планира и у веома кратком временском року изводи ограничен број актера из редова носилаца државне власти, уз помоћ националних оружаних снага и обавештајних структура, без стварног учешћа маса, и, поред измене режима, с

⁷ *Ibid*, 110.

израженом тенденцијом опстајања превратничке акције у оквирима постојећег друштвено-политичког уређења, као и његове заштите.⁸

Државни удар одликује насилно преузимање власти, коју изводи мали број актера. Државни удар нема елемент масовности, као револуција. Целу организацију чине актери једног политичког режима којима је циљ да смене постојећи политички режим.

Узроци савремених државних удара су:

- 1) колапсне кризе политичког система једног друштва као плод његовог недовољног или погрешног (самоусмеравањем или извана диригованог) економског и политичког развоја,
- 2) стратегијски економски, политички и војни интереси великих сила да стекну, одрже или повећају степен свога утицаја у том региону кроз успостављање себи оданих влада,
- 3) посебнокласни интерес за ефикасно предупређење (контра)револуционарног врења,
- 4) нужност тренутног превазилажења политичке кризе на тај, као једино могући начин.⁹

Државним ударом се не смењује државно уређење, већ само носиоци функција. Крајњи циљ је заузимање најзначајнијих институција у земљи, које су неопходне за управљање државом. На мети су обично Скупштина, Влада, Председништво, Уставни суд, ако је реч о монархистичком уређењу – Двор. Некад су мета и институције које само симболично оличавају власт, као што су зграда телевизије, затвори итд. По правилу, државни удар се одвија у главном граду.

Извођење државног удара се догађа у три етапе:

- 1) Фаза планирања,
- 2) непосредно извршење и
- 3) консолидација и стабилизација власти.¹⁰

Фаза припреме обухвата почетне завереничке планове, стварање организације и тражење подршке у земљи и иностранству. Подршка је важна на војном, финансијском и обавештајном нивоу. Тајност је у овој фази најважнији фактор. Затим следи припрема за фазу непосредног извршења, која мора бити строго контролисана. Ова фаза има неограничен рок трајања (може да траје и неколико година), како би се створили неопходни услови за следећу фазу – извршење. Фаза непосредног извршења траје знатно краће у односу на друге две фазе. Најчешће се завршава за неколико сати, најдуже за неколико дана. Уколико акција не успе, може

⁸ Ibid, 170-171.

⁹ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija* (Beograd: Simtrade, 1991), 57.

¹⁰ Ibid.

да доведе до озбиљних сукоба, некад и до грађанског рата. За фазу непосредног извршења, карактеристична је прецизност и ефикасност. Углавном је неопходна и подршка „споља”, која може бити директно спроведена у виду војне интервенције или агресије, или индиректна, кроз политичке и економске притиске.

Фаза консолидације или фаза учвршћивања нове власти најдуже траје. Оно што је често у овој фази је примена силе у обрачуна са присталицама збаченог режима.

Основна подела на коју можемо разврстати актере државног удара је према начину учешћа:

- 1) Посредни актери – инспиратори и иницијатори,
- 2) Непосредни актери – организатори и извршиоци.¹¹

Посредни актери су војни, политички или економски, домаћи или страни кругови, који покушавају да остваре свој утицај. Посредни актери увек остају у сенци. Непосредни актери су они актери који учествују у преврату – „они који освајају власт”. Оно што је важно истаћи за актере државног удара је да је један део њих обавезно део постојећег политичког режима.

У државном удару један од најзначајнијих актера је војска. Војска може да учествује у државном удару на два начина – чињењем или нечињењем, тј. повлачењем.

Други важан фактор су обавештајне службе. Њихова улога је да обезбеде релевантне информације које су неопходне за извођење државног удара.

„Државни удар одозго” је такав облик државног удара у којој врховни носилац власти, монарх, шеф државе, настоји да апсолутизује своју власт, односно да је прошири и на извршну власт.

Са термином *државни удар* често се изјеначава термин *пуч*. Код нас се врло често употребљава термин *војни пуч*, што је превод енглеског израза *military coup*. Овај термин је плеоназам, јер пуч свакако подразумева употребу војне силе, као обавезног елемента. Иако се они неретко користе као синоними, неопходно је указати на јасне дистинкције између њих.

Пуч је посебно милитантна форма државног удара коју изводе искључиво националне оружане снаге, а не плаћеничке или стране интервенционистичке трупе.¹² Такође, оно што је од пресудног значаја за дефинисање пуча је то да врховну власт обављају војна лица или доминатно учествују у њој.

Симеуновић издваја одређене карактеристике по којима се пуч разликује од осталих форми државног удара:

¹¹ *Ibid.*

¹² Д. Симеуновић, *op.cit.* 2002а, 171.

- 1) Пучистички кругови су често у директној или индиректној вези са спољним снагама које имају одређене интересе у региону.
- 2) Пучем долазе на власт људи ван владајућих структура.
- 3) Актери пуча су углавном виши, средњи, нижи и ређе високи војни кругови. Након пучева армија ригорозније контролише друштвену ситуацију и често преузима улогу полиције, што обично прати тотална цензура и забрана деловања свих политичких партија.
- 4) Пуч је посебно распрострањен у земљама Јужне Америке (*pronunciamento* или *golpe de estado*), а чест је и у историји Балкана.
- 5) Као повод за пуч се најчешће наводи потреба за успостављањем реда, мира и сигурности, док су стварни узроци најчешће садржани у потреби да се заштите интереси владајућих. Међутим, у земљама у развоју долазак војске на власт може стварно означити распад тлачитељског система у кризи.
- 6) Пуч најчешће не прераста у ширу друштвену акцију услед специфичног социјалног положаја и социјално политичке функције професионалних војника, односно официрског кора.¹³

После извођења пуча, јављају се два обика извршне власти:

- 1) чисто војно вођство – власт остаје у рукама воске, односно националне армије; оваква власт се назива хунта.
- 2) комбинација вођа пуча и малог броја цивила, који су строго контролисани у доношењу одлука.¹⁴

Последице пучистичког облика владавине су: укидање политичких партија и тотална цензура, тј. свега онога што у теорији политике називамо тековине демократског друштва. Техника извођења пуча иста је као и код државног удара, оно по чему се разликују је то што код извођења пуча актери су средњи и нижи војни слојеви војске.

Пуч, као и држани удар, изводи се кроз три фазе: фаза припреме, фаза непосредног извршења и фаза консолидације. Важно је напоменути да се ови облици нелегалног освајања власти, разликују од преврата устанком и револуције, јер немају елемент масовности, у њима учествује само одређени круг одабраних актера. За све ове типове преврата, неопходна је завереничка група, тако да је висок степен конспирације један од најважнијих чинилаца сваког преврата.

У историји Србије власт је често пута смењена државним ударом, а као репрезентативни пример државног удара, можемо узети Мајски преврат из 1903. године у коме су убијени краљ Александар Обреновић и његова супруга Драга Машин, а на власт је дошла династија Карађорђевића. Пример за пуч је Двадесетседмомартовски пуч, 1941. године, којим, у којем је група Југословенских

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

официра сменила намесништво кнеза Павла и владу, која је два дана пре тога потписала приступање Краљевине Југославије Тројном пакту.

За дневнополитичке потребе ови појмови се често злоупотребљавају и непрецизно користе.

Устанак спада у често коришћене облике насилног преузимања власти током историје. Циљеви устанка су обично верско, национално, класно, политичко и свако друго ослобађање и најчешће су ови циљеви испреплетани међусобно.

Устанак подразумева опште или друштвено шире оружане супротстављање неке веће друштвене групе (етничке, верске, класне и сл.) сопственим или туђим властима на простору на којем власт и устаници заједно егзистирају. Карактерише га висок степен организације и широко учешће маса, као довољан ниво свести учесника о циљевима и корисности устанка. Иако може да почне у форми ненасилног отпора властима, сваки устанак се ослања на употребу силе.¹⁵

По простору где се одвијају, устанци се деле на сеоске и градске. Због разних слабости које устанак има, као што је компликована организација, неслога устаника, нефункционалност, некохерентност политичких циљева, устанак се у савременим друштвима сматра превазиђеним начином освајања власти.

6. ТЕОРИЈСКО-ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Термин *револуција* се пречесто користи у свакодневном говору, па је скоро и изгубио на значају. Користи се у најразличитијим областима и контекстима, те стога постоји и мноштво дефинисања и покушаја дефинисања револуције.

У ноћи 14. јула 1789. године, војвода Рошфуко-Лианкур (1747-1827) саопштио је француском краљу Лују XVI (1754-1793) вест о паду Бастиље. Краљ је узвикнуо: „То је побуна!” „Не, Господару, то је револуција”, одговорио је војвода. Тада, у току Француске револуције, први пут је реч *револуција* употребљена да означи јуриш народа, чија снага руши постојећи поредак. До тада, под револуцијом као политичком појавом, углавном се подразумевало циклично враћање једног поретка на свој почетак.¹⁶

Реч *револуција* води порекло из латинског језика од глагола *revolvere*, што значи *окретати, обртати, преокретати*. Ову реч први је употребио Никола Коперник (*Mikołaj Kopernik*, 1473-1543) да њоме опише кружно кретање небеских тела око Сунца, одређено законима физике. Касније, француски краљ Анри IV (*Henri IV*, 1553-1610) назвао је револуцијом своје преобраћање у римокатоличку веру. Тим чином Анрија IV појам *револуција* улази у свет друштвених појава. Од XVII века, он

¹⁵ *Ibid*, 112.

¹⁶ Хана Арент, *О револуцији* (Београд: Филип Вишњић, 1991), 38.

почиње да се користи у политици у значењу преокрета и поновног враћања државних форми, што се сматрало једнако нужним као што се небеска тела нужно крећу путањама које су унапред означене и које могу да се опишу законима физике. Због тога се у току Пуританске револуције у Енглеској, револуцијом називало рушење Крњег парламента и враћање монархије 1660. године, а не погубљење краља, стварање републике и Кромвелова диктатура.¹⁷

Тек је Џон Лок (*John Locke*, 1632-1704) под револуцијом подразумевао насилно збацивање једне владе или облика владе од стране народа.¹⁸ Лок народу према коме се власт огреши, кршећи право и занемарујући правду, признаје право на побуну чији је циљ да олакша тешко бреме неправедне власти. Он примећује да такве револуције не настају одмах после незнатног погрешног вођења општих послова. Народ ће без противљења и гунђања подносити велике погрешке владајуће стране, многе неправде и неугодне законе и сва оклизућа људске склоности греху. Али уколико дуги низ злоупотреба, изврдавања и смицалица... постану видљиви за народ, онда се не треба чудити што би он требало да се разбуди и покуша да преда владу у такве руке које могу да му осигурају циљеве због којих је влада првобитно била успостављена.¹⁹

Промена коју доноси револуција јесте квалитативна промена и испољава се на видљив начин: политички као промена облика владавине (република уместо монархије, демократија уместо аутократије) и социјално, као промена структуре друштва (најпре класа уместо сталежа, а затим свесна тежња укидању свих класа).²⁰

Термин *револуција* врло се често изједначава са термином *државни удар* или *пуч*. Проф. Драган Симеуновић у својој књизи *Државни удар или револуција* наводи да оно што револуцију одваја од државног удара је то што „она није метод освајања власти, већ измена начина владавине”²¹ и увек доноси неку новину и прогрес. Уколико је реч само о промени владајуће гарнитуре, ако није уведена никаква новина која се тиче економског или политичког уређења, не можемо говорити о револуцији, него је у питању државни удар. Такође, оно што је карактеристично за револуцију јесте учешће народних маса, док за државни удар то није од пресудног значаја, чак је и непожељно.

Успех револуције зависи од ширине друштвених група које обухвата, тј. масовности. Марксистичка теорија каже да се „револуције не могу вршити по наруџбини, произвољно, већ су оне свагде и у свако доба биле нужна последица

¹⁷ *Ibid*, 33-35.

¹⁸ Тома Ђорђевић, *Енциклопедија политичке културе* (Београд: Савремена администрација, 1993)

¹⁹ Џон Лок, *Две расправе о влади* (Београд: Утопија, 2002), 350-351.

²⁰ Љубомир Тадић, *Наука о политици* (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 153.

²¹ D. Simeunović, *op. cit.* 1991, 21.

прилика које су потпуно независне од воље и деловања појединих партија и читавих класа”.²²

Ако револуцију посматрамо само као облик смене власти, тиме се занемарују она својства којима се револуција разликује од других облика друштвене промене. Револуцијом се потпуно мења друштвени поредак, политичка структура и систем вредности. Хана Арент (*Hannah Arendt*), један од највећих теоретичара револуције сматра да је кључно обележје револуције кретање испочетка. Поред тога у својој књизи *О револуцији*, говорећи о два великим револуцијама, Француској и Америчкој, она каже да је друго најважније обележје револуције *идеја слободе*.²³

Свака револуција би требало да буде тежња ка слободи. „Слобода је стварни разлог зашто људи уопште живе заједно у политичкој организацији. Без ње, политички живот би био бесмислен. *Raison d'être* политике је слобода, а њено искуствено поље је деловање”.²⁴

За Хану Арент постоје две врсте револуције – оне које успостављају институцију слободе и оне које установљавају поредак неслободе. Њено објашњење ових револуција је то што је Америчка револуција успела да успостави поредак слободе, за разлику од Француске револуције. Разлог томе је што је Америчка револуција била политичка, док је Француска револуција завршила у диктатури, јер је била и социјална. Истиче се да је „предуслов за слободу да човек престане да буде потчињен нужности”²⁵. Она замера Марксу што је тежиште револуције скренуо са подручја политике у подручје економије, која је царство нужности – „Не слобода, већ изобиље, постало је сад циљ револуције”.²⁶

Револуција се често своди само на једну њену страну, најчешће на насиље. Оправдање за употребу насиља најчешће налазимо у „вишим циљевима” и идеји да „револуција не може да чека”.

²² Karl Marks i Fridrih Engels, Manifest komunističke partije i drugi programski spisi (Sarajevo: Svjetlost, 1973), 72.

²³ X. Арент, *op.cit*, 1991.

²⁴ Hannah Arendt, *Between Past and Future* (Harmondsworth: Penguin Books, 1977), 146.

²⁵ *Ibid*.

²⁶ X. Арент, *op.cit*, 1991, 64.

7. ТОТАЛИТАРИЗАМ И ДИКТАТУРА КАО УЗРОЦИ РЕВОЛУЦИЈЕ

На самом почетку, треба разликовати појам ауторитарне и тоталитарне државе. Ауторитарна држава је шири појам од тоталитарне државе.

Ауторитарна држава има наглашени принцип вођства који оличава ауторитет државе, али још увек у већој или мањој мери познаје правни поредак и у њој се не влада терором.²⁷

Старе тоталитарне државе настају из тоталитарних покрета ослоњених на нетоталитарне идеологије, као што су фашизам и нацизам, или на изопачене облике шире прихваћених идеологија, као што је на пример стаљинизам. Историјски гледано, у различитим земљама постојали су различити концепти тоталитарне државе. Међутим, међу њима има и неколико сличности.

Шест својстава која једну државу чине тоталитарном су:

- 1) једна званична идеологија,
- 2) једна партија у држави коју води исти човек,
- 3) тајна полиција која спроводи систем терора,
- 4) монопол над средствима информисања и комуникација,
- 5) монопол на коришћење оружја,
- 6) централистичка економија.

Крајем осамдесетих година, после пада комунистичких режима у Европи, тоталитаризам је требало да буде део прошлости. Међутим, он није потпуно нестало. Неке од бивших комунистичких држава задржале су неке карактеристике тоталитарних држава, а неке су створиле потпуно нови облик тоталитаризма. Карактеристично за нови тоталитаризам јесте инсистирање на демократском имиџу по сваку цену. Желећи по сваку цену да створе јаку, демократску државу, стварају се прикривене тоталитарне државе.

Да ли је лако успоставити диктатуру у друштву које је у сталној потрази за сопственим идентитетом? Само гомилу и елиту може да привуче жестина тоталитаризма; масе треба освајати путем пропаганде. У условима уставне владавине и слободе мишљења, тоталитарни покрети који се боре за власт терором могу да се послуже тек у ограниченој мери; исто као и остале партије, они морају да се потруде да би придобили следбенике и да би изгледали уверљиво у јавности која још увек није сасвим одсечена од свих извора информација. Одавно је познато и често се тврди да су пропаганда и терор у тоталитарним земљама две стране исте медаље. Ово је, међутим, само делимично тачно. Где год тоталитарна власт има апсолутну контролу, она пропаганду замењује индоктринацијом и користи насиље не толико да би заплашила народ (тако изгледа само у почетку, док политичка

²⁷ Д. Симеуновић, *op.cit.* 2002а, 93.

опозиција још увек постоји) колико да би остварила своју идеолошку доктрину и конкретне лажи”.²⁸

Агнеш Хелер (*Agnes Heller*) тоталитаризам дефинише као уклањање сваке врсте плурализма, као и негирање грађанског друштва. У новим тоталитарним државама, имамо имитацију плурализма и манипулацију јавним мњењем кроз контролисане и цензурисане медије.²⁹

У борби против диктатуре циљ није само свргавање диктатора, већ увођење новог политичког система и спречавања настанка нове диктатуре.

Уз све своје недостатке, политичке странке представљају најозбиљнију препреку диктатури и тоталитаризма, укључујући и диктатуру једне странке. Политика без политичких странака је озбиљна опасност за демократију.

8. РЕВОЛУЦИЈА И НАСИЉЕ

Феномен насиља у друштвеној заједници присутан је од њеног настанка, па до данас. Насиље можемо пратити и објаснити као психолошки, историјски, социолошки и као политички феномен. Најшире дефинисано, насиље је на законита употреба силе.

Ако пођемо од строго психолошких објашњења узрока насиља, постоје две групе мишљења:

- 1) *теорија условљености* – заједничка хипотеза о насиљу као понашању, које није у човековој природи
- 2) *теорија природљивости* – која је све распрострањенија и по којој је насиље дубоко усађено у гене човека.³⁰

Можемо рећи да насиље у себи увек садржи рационалну и ирационалну компоненту, у зависности од степена нужности у датим околностима.

Симеуновић у својој књизи *Теорија политике* (2002) наводи низ критеријума, по којима можемо да разврстамо насиље. Према садржају, насиље може бити физичко и психичко. Према начину вршења дели се на директно и индиректно. Према носиоцима, односно обиму насиља, разликујемо индивидуално и колективно насиље. Разликујемо и свесно од несвесног насиља. Насиље можемо поделити и на структурално и институционално. Структурално насиље је онај облик насиља када је немогуће утврдити ко је тачан извршилац насиља, док је институционално насиље када власт институције задиру у различите сфере љуског живота, било да је присутна сила или не.

²⁸ Hana Arent, *Izvori totalitarizma* (Beograd: Feministička izdavačka kuća '94, 1999), 349.

²⁹ Agnes Heller, *A Theory of Modernity* (Oxford: Blackwell, 1999)

³⁰ Д. Симеуновић, *op.cit.* 2002а, 151.

Насиље не мора увек да буде присутно у политици, али, искуство нам показује да је оно честа и незаобилазна појава, па тако насиље у политици можемо пратити кроз историју. Како се развијала политика, тако су се развијали и облици политичког насиља.

Политичко насиље се као једна о појавних варијанти укупног друштвеног насиља, може најопштије одредити као директна или индиректна, латентна примена силе у сфери политике и политичког, односно као директна или индиректна примена силе над свешћу, телом животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, односно претпостављеног политичког противника.³¹

Поводи за политичко насиље су неограничени, али су узроци знатно конкретнији. Као узрок политичког насиља можемо користити психолошке теорије и објашњења, али узроци насиља у политици су, пре свега, социјални, и требало би их тражити у друштвеним односима.

Могући узроци политичког насиља су:

- 1) оштра супротстављеност, недовољност остваривања или немогућност стварног изражавања интереса великих социјалних група;
- 2) недовољна способност афирмативног организовања и спровођења власти;
- 3) недовољна организованост привредног система;
- 4) изразите социјалне разлике;
- 5) распрострањеност и полулегалност друштвеног негативних појава, нпр. корупције;
- 6) несузбијање, некажњавање и толерисање тих појава;
- 7) могућност јавног и сталног деловања антисистемских снага;
- 8) постојање снажних антисистемских организација или институција;
- 9) стална и снажна политичка, материјална или војна подршка извана противницима система који се налазе у земљи;
- 10) разноврсно економско, политичко и војно подривање система извана из више праваца;
- 11) сукоби политичке елите и интересних група у врховима политичког апарата једне земље;
- 12) неконтролисане, недовољно поуздане или политичком врху недовољно привржене војне снаге и безбедоносне структуре.³²

Облике политичког насиља можемо поделити на основне и сложене. Основни облици политичког насиља су:

- 1) претња силом,
- 2) принуда,

³¹ Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију* (Београд: Институт за политичке студије, 2002b), 152.

- 3) притисак,
- 4) психофизичко злостављање,
- 5) политичко убиство и
- 6) диверзија.

Сложени облици политичког насиља су:

- 1) насилни протести,
- 2) побуне,
- 3) нереди,
- 4) немири,
- 5) тероризам,
- 6) субверзија,
- 7) репресија,
- 8) терор,
- 9) устанак и
- 10) рат.

Симеуновић истиче да је „претња силом облик индиректног насиља, дакле врши се без директене употребе силе са циљем реализације одговарајућих интереса кроз изазивање страха од повреда физичког интегритета и нарушавања идентитета, уколико се ради о јединки или групи или територијалног интегритета уколико се нпр. ради о држави као објекту насиља, као последицама у случају неизлажења у сусрет субјекту претње”.³³

Претња силом се испољава у различитим формама, она може да буде институционализована или неформална. Није свака претња силом насиље, осим уколико је озбиљна и остварљива, уколико потенцијално или стварно угрожава онога коме се прети.

Када говоримо о политичком насиљу, мучење такође спада у специфичан вид насиља, у коме учествују најмање две особе, које може да буде дуготрајно или краткотрајно, психичко или физичко.

Политичко самоубиство је вид аутодеструктивног понашања (смрт као последица штрајка глађу, самоспаљивање или било који други вид самоповређивања) коме је циљ да се укаже на неке односе у друштву. Штрајк глађу је специфичан вид аутодеструктивног, политички мотивисаног понашања. Штрајк глађу је посебан израз побуне, у коме се постављају циљеви који би требало да се испуне у неком временском периоду, а ако до тога не дође, резултат може да буде потпуна психофизичка исцрпљеност и смрт. Штрајк глађу је увек начин да се привуче медијска пажња.

Политичко убиство је идеолошки односно политички мотивисана потпуна и трајна елиминација стварног, потенцијалног или претпостављеног политичког

³³ Д. Симеуновић, *ob. cit.* 2002а, 156.

противника, као вид санкција због његовог политичког убеђења или делатности, али и као превентивно дело.

Масовно политичко убиство или мегацид, масовно убиство политичких противника, њихових присталица или чланова породице, док у екстремним случајевима то може бити и убиство читавих народа или етничких заједница (пример је нацистички погром Јевреја у Другом светском рату).

Реч *атентат* потиче од латинског глагола *attentare*, што значи покушати.

Атентат је специфичан насилан начин извршења или покушаја извршења политичког убиства. Политичко убиство и атентат се у неким аспектима појмовно преклапају, али је непходно је указати на разлике између политичког убиства и атентата. Разлике између политичког убиства и атентата су:

- 1) постоје неуспели атентати;
- 2) атентат подразумева угрожавање живота неке релативно важне политичке личности;
- 3) атентат подразумева угрожавање једне особе или релативно малог броја личности;
- 4) атентат подразумева постојање завере;
- 5) атентат се најчешће изводи ватреним оружјем и експлозивним материјалима, ређе хладним оружјем.³⁴

Симеуновић сматра да је насиље револуционарно само уколико се одвија као свесна делатност проузрокована и праћена свешћу потреби и нужности радикалне интервенције, јер ни воља за вршењем насиља ни објективне могућности да се оно изврши нису саме себи довољне претпоставке стицања атрибута револуционарности.³⁵

9. ОБОЈЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Обојене револуције заправо представљају врсту преврата која се реализује углавном „ненасилном” врстом отпора режиму, уз активно учешће маса кроз уличне демонстрације, али и уз политичку и финансијску подршку споља. По својим карактеристикама за обојене револуције се може рећи да су нека врста „хибрида”, односно комбинација државног удара и класичне револуције. Наиме, као и код државног удара, долази до промене носилаца врховне државне власти, без шире друштвене промене (без промене државног уређења и економско-политичког система), уз одређену улогу националне армије и других органа безбедности (овога пута више пасивну), као и уз подршку страног фактора. Сличност са класичном

³⁴ Драган Симеуновић, *Улога политичког насиља у остваривању револуције* (Београд: Факултет политичких наука, 1987), 490.

³⁵ *Ibid*, 492.

револуцијом, поред имена, представља значајна улога маса у реализацији ове врсте преврата. Назив „револуција” користи се и из разлога што се њиме побуђују позитивна осећања и очекивања прогресивне промене. Обојене револуције се првенствено везују за начин промене режима у државама бившег Источног блока.

С обзиром на то да је у обојеним револуцијама наглашен значај масе као једног од доминантних актера, оне се у суштини свде на меру друштвене доминације. Међутим, њихов успех не зависи од тога да ли већина становништва у држави или граду активно подржава идеју обојене револуције, већ је довољно да инспиратори и организатори масовних протеста окупе довољно велики број људи који својим порукама и активностима представљају безбедносни изазов за владу. Колики је то тачно број људи зависи од сваке државе појединачно, од карактеристика њеног руководства, економске и политичке снаге власти и способности њеног безбедносног апарата (полиције, војске, судства) да се супротстави оваквим врстама безбедносног ризика. Друштвена доминација се постиже оног тренутка када та *критична маса*, која се подигла ради смене актуелног режима, изазове непримерену и „хаотичну” реакцију власти.³⁶

Након тога, иницијатива је на страни демонстраната, који уз активну помоћ из иностранства лакше успевају да изазову промену режима. За успех обојених револуција изузетно је значајна способност главних актера преврата, инспиратора и организатора, да одређене поруке и информације пласирају јавности и да оне, идејно, а не само технички, лако могу да допру до што већег броја грађана. У креирању и управљању информацијама користе се сва знања и вештине пропаганде и односа с јавношћу, подржане интернетом и модерним средствима комуникације. Обојене револуције дакле нису спонтани скупови грађана, већ добро осмишљена и плански вођена кампања са јасним и врло усмереним порукама. Као и дугим врстама преврата, велики број актера обојених револуција, првенствено демонстраната на улицама, није у потпуности свестан своје праве улоге у догађајима који се одвијају. Без обзира на то, они се користите као доказ масовног антивладиног расположења, а уколико затреба, у случају интервенције владиних снага безбедности, могу послужити и као „живи зид” и заштита правим носиоцима и лидерима покрета.³⁷

Успех обојених револуција је практично немогућ без великог броја присталица. Зато су технике и методе којима се масе мобилишу на акцију од примарног значаја за опстанак и успех покрета. Фактори који утичу на успех обојених револуција начелно се могу поделити на интерне и екстерне. Екстерни фактори су у пропорцијално једнаки интересима и моћи великих сила које делују на датом простору, док се интерни фактори огледају кроз друштвену моћ државе, првенствено политичку и економску, у којој се обојена револуција дешава.

³⁶Andrew Korybko и Hybrid Wars, *The Indirect Adaptive Approach to Regime Change* (Moscow: Peoples Friendship University of Russia, 2015), 30.

³⁷ *Ibid*, 35.

Као интерни фактори означени су:

- 1) слабост и малобројност снага централне власти,
- 2) корупција,
- 3) изражена економска неједнакост и тензије,
- 4) међуетнички и међуверски сукоби унутар државе,
- 5) осећај одсуства перспективе (посебно изражено код младих).³⁸

Већина аутора са истока сматра да је кључна карактеристика ове врсте преврата то што је он генерисан споља, и није доминантно производ унутрашњих друштвених, политичких и економских процеса у држави. Према једној таквој дефиницији, обојене револуције се могу дефинисати као рушење политичког режима, масовним протестима, уз активну подршку међународних актера, претежно применом метода ненасилног отпора.³⁹ Према другој, обојеном револуцијом се сматра процес промене режима притиском масовних уличних протеста, који се финансирају уз помоћ страних невладиних организација.⁴⁰ Слично претходним дефиницијама, обојена револуција је означена као врста преврата, почињен у држави са демократски изабраним режимом, која има одређене унутрашње проблеме развоја, а који је контролисан и вођен геополитичким интересима трећих сила.⁴¹

За разлику од њих, западни аутори кључ обојених револуција виде у унутрашњим факторима, у проблемима недемократских режима, непоштеним изборима, непоштовању устава и закона, корупцији, бесперспективности младих и сл. Наглашава се да се овакве врсте преврата дешавају у тзв. полу-аутократијама и делимичним демократијама.⁴² Таквим државама се углавном сматрају бивше републике Совјетског Савеза, део балканских држава, као и део држава Блиског истока и Северне Африке. Неретко се истиче да су заправо обојене револуције прави тренутак демократизације и прекида са прошлошћу у посткомунистичким државама, а не формални пад комунизма почетком деведесетих година XX века.⁴³ Нема никакве дилеме да је за успех ове врсте преврата изузетно значајна подршка страног фактора. Најчешће је страни фактор заправо и инспиратор и организатор целе акције. Због тога је врло важно да антивладине идеје и пароле изгледају аутентично и „домаће”, као производ унутрашњег незадовољства и лошег стања у држави. Ако учесници

³⁸ Максимов И. Вадимович, *Цветная» революция – социальный процесс или сетевая технология?* (Москва: Монография, 2010), 9.

³⁹ И. Ю Сундиев и А. А. Смирнов, *Теория и технологии социальной деструкции (на примере «Цветных революций»)* (Москва: Русский биографический институт, Институт экономических стратегий, 2016), 57.

⁴⁰ Александр Алексеевич Сорокин, *Цветная революция» как технология смены политической власти* (Мінск: Весці БДПУ, Паліталогія, Серія 2. № 1(79) 2014), 9.

⁴¹ Максимов И. Вадимович, *op. cit.* 2010, 9.

⁴² Michael McFaul, “Transitions from Postcommunism”, *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 3 (2005): 7

⁴³ Charles H. Fairbanks, Jr “Revolution Reconsidered“, *Journal of Democracy*, Volume 18, Number 1, (2007): 57

демонстрација помисле и схвате да су изманипулисани и да заправо раде у интересу неке стране силе, они ће у великој мери почети да одбацују такве поруке.⁴⁴

Као доказ да није реч ни о каквој аутентичности, довољно је погледати симболику, која је попут усмених порука такође важна, а која се у виду стиснуте песнице може срести на скоро свим већим демонстрацијама организованим у различитим државама и различитим временским раздобљима. На основу свега изнетог може се закључити да обојене револуције, од свих приказаних врста насилне промене режима, представљају најприкладнији облик преврата преко кога се могу реализовати шири циљеви, једног ширег процеса какав је хибридни рат. Разлога за такву тврдњу је више, а као основни се могу издвојити релативно ниска цена коштања, могућност деловања преко посредника (деловање преко различитих невладиних организација) и низак ниво насиља у реализацији преврата. Анализом више конкретних случајева обојених револуција дошло се до закључка да су актери из иностранства имали „веома важну улогу у реализовању обојених револуција, која се првенствено огледа у финансирању невладиних организација и других антирежимских покрета, који у одређеним случајевима могу трајати и више година.⁴⁵ Дужина финансирања и висина новчаних издвајања добар су показатељ дугорочности и значаја интереса који страни фактори путем насилне промене режима, као сегмента хибридног рата, желе да остваре.

Обојене револуције су веома комплексне за истраживање и још увек има великих нејасноћа у њиховом извођењу, зато што су се одиграле пре неколико година и још увек се ефектима, донетима и резултатима експлоатише у дневној политици.

9.1. Методика извођења обојених револуција

Када се говори о обојеним револуцијама, треба напоменути да оне нису део спонтаног организовања, већ да је у питању врло организован и контролисан процес.

У почетку се ствара амбијент економске зависности одређене земље од спољашњих фактора (ММФ, Светска банка, страни инвестициони фондови, мултинационалне компаније). Затим се пропагандом оптужује државно руководство за тешку економску и социјалну ситуацију. Пре неколико година као средство пропаганде коришћени су медији, данас је то много лакше уз помоћ интернета и друштвених мрежа. У земљи расту тензије које прерастају у штрајкове и протесте. Затим долази до реакције снага безбедности. Опозиција оптужује власт за кршење људских права. Тражи се помоћ из иностранства. Побуњеници имају готово увек подршку из иностранства, пре свега у финансирању. Инсистира се на расписивању

⁴⁴ А. Korybko и Н. Wars, *op.cit.* 2015, 25-36.

⁴⁵ Марко Парезановић. *Политички преврат – савремени приступ*, (Београд: Нова српска политичка мисао, 2013а), 88.

ванредних избора како би се разрешила политичка криза у земљи. Главни акценат је на изборном процесу као легалном начину освајања власти.⁴⁶

„Кључна особеност је у томе да пола сата по затварању бирачких места опозиционе снаге проглашавају победу, без обзира на резултате гласања. Тада позивају грађане да се окупе на централном градском тргу, како би прославили победу. Када се народне масе окупе, у случају да опозиционе снаге нису оствариле победу на изборима, њима се саопштава да је изборни процес био нерегуларан, да је власт, једном речју покрала изборе, те да објављени резултати нису веродостојни. Грађани се позивају да остану на протесту до испуњења својих захтева, и за ту сврху организује се постављање шатора, допремање хране, воде лекова, средстава за хигијену и других потрепштина, све у циљу да се омогуће услови за што дуже остајање народних маса. Како би се одржала политичка тензија и психолошка напетост сваког појединца, опозиционари држе запаљиве говоре, али организују и забавно-уметнички програм како би се што већи број људи анимирао да остане на протесту. Све ово поприма облик ненасилне борбе, где се унапред смишљеним и тактичким наступом покушава придобити део владајућих структура, посебно из ресурса који контролише апарат принуде и силе.⁴⁷

Страни посматрачи указују на нерегуларност изборног процеса. Опозиција позива на генерални штрајк, грађанску непослушност док се не прихвате резултати избора.

9.2. Облици насиља у демократским и обојеним револуцијама

У својој књизи *Политички преврати* Марко Парезановић издваја неколико облика насиља карактеристичних за обојене, демократске револуције.

- 1) Претња силом - као облик индиректног насиља,
- 2) Политичко убиство(атентат) или политичко самоубиство,
- 3) Субверзија - „представља отворену или тајну директну или индиректну активност усмерену против постојећег правног или друштвеног уређења једне државе.⁴⁸

9.3. Кратак преглед обојених револуција

Гледано у ширем контексту, обојене револуције се настављају на демократске револуције које су почеле 1989. године, када је у неким земљама дошло до смене комунистичког система (пад Берлинског зида, револуције у Чехословачкој, Пољској, Мађарској). Неки аутори сматрају да су оне део истог „револуционарног таласа”, међутим, савремена политиколошка истраживања све више напуштају тај став. Свакако да постоје сличности, пре свега у изостанку насиља као компоненте

⁴⁶ *Ibid*, 90.

⁴⁷ *Ibid*, 90-91.

⁴⁸ *Ibid*, 133.

револуције, али ови догађаји имају знатне разлике у политичким контекстима, околностима и методологији извођења. Оно што им је, такође, заједничко је смена ауторитарних режима и долазак на власт демократских про-западно оријентисаних режима. Обојене револуције су, може се рећи, догађаји који су се одиграли у земљама источне Европе, односно Евроазије, у периоду од 2000. до 2005. године.

Заједница независних држава после распада СССР-а није била одржива, па је створена ОДКБ (Организација за колективну безбедност и сарадњу), затим је у Стразбуру основан ГУУАМ- Грузија, Украјина, Узбекистан, Азербејџан, Молдавија. ГУУАМ је постојао до 2005. године, када је после покушаја државног удара Узбекистан донео одлуку да иступи. Данас ова организација постоји као ГУАМ. Ове организације одиграле су значајну улогу у обојеним револуцијама.⁴⁹

9.3.1. Ружичаста револуција у Грузији

Године 2003. реализована је револуција у Грузији, којом је свргнут режим Едварда Шевернадзеа (пре него што је постао грузијски премијер, Шевернадзе је био министар спољних послова СССР, од 1985. до 1990. године). Иако је Шевернадзе водио прозападну политику, противио се сукобу са Русијом, те је опозиција захтевала много веће заштитивање односа између Грузије и Русије. Овим догађајима из 2003. претходили су они из 1996. у Тбилисију када је од стране неколико невладиних организација основан *Либерти институт*, чија је основна мисија била афирмисање људских права. Затим је посредством овог института основан опозициони покрет КМАРА који има пресудну улогу у револуцији 2003. Пошто су одржани парламентарни избори и државна изборна комисија прогласила победу Шевернадзеа, опозиција на челу са Михаилом Сакашвилијем издаје саопштење да су избори покрадени и организују демонстрације. Грузија се тада нашла у тешкој политичкој кризи, пред колапсом. У новембру 2003. године, током одржавања конститутивне седнице новог парламента, опозиција предвођена Сакашвилијем пробила је полицијски кордон и насилно заузела Скупштину. Грузијска војска одбила је Шеварнадзеово наређење за интервенцију, тако да су демонстранти убрзо заузели центре извршне, судске и законодавне власти у земљи, што је довело до потпуног слома режима. После посете министра спољних послова Русије, који је одржао састанак са влашћу и опозицијом, Шевернадзе подноси оставку. Године 2009. долази до новог преокрета у политичкој ситуацији – опозиција тражи оставку Сакашвилија, оптужујући га због непотребног рата у Абхазији и Јужној Осетији.

Године 2012. Сакашвили губи изборе, побеђује опозициони кандидат, бизнисмен Бидана Иванишвил.

Сакашвилију су замерали поред изгубљене територије и тоталитаризам, јер је направио неколико уставних промена, пребацујући овлашћења са председника на

⁴⁹ Марко Парезановић, „Обојене револуције у вртлогу прекомпоновања међународних политичких односа”, *Нова српска политичка мисао*, Београд, 20136, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/obojene-revolucije-u-vrtlogu-prekomponovanja-medjunarodnih-politickih-odnosa.html?alphabet=l> (преузето: 18. 2. 2020.)

премијера, надајући се да ће то бити његова следећа функција. Помоћ коју је очекивао са Запада очигледно је изостала.⁵⁰

9.3.2. Наранџаста револуција у Украјини

Скоро идентичан сценарио револуције догодио се у Украјини, крајем 2004. године, када су одржани председнички избори. Кандидати су били Виктор Јанукович, који се залагао за блиску сарадњу са Русијом, и Виктор Јушченко, прозападни политичар. Изборна комисија је после другог круга избора прогласила победу Јануковича (са малом процентуалном разликом). Страни посматрачи су доста критиковали изборни процеси указивали на бројне неправилности икрађу гласова. Организоване су масовне демонстрације.

Демонстрације су биле организоване и подржане од стране Запада. Земља је била у политичкој кризи до јануара 2005. када се догодила „наранџаста револуција”. Наранџаста револуција се назива тако јер је наранџаста била доминантна боја у кампањи опозиције. Након револуције, Украјина је дуго била дестабилизвана и подељена. Године 2008. распада се влада, премијерка Јулија Тимошенко раскида коалицију коју је предводио Виктор Јушченко. После две године, власт поново преузима Виктор Јанукович. У међувремену је Украјина изгубила своју геополитичку улогу, изградњом гасовода Северни ток и почетком градње Јужног тока, што ју је довело у подређени положај према Русији. И данас криза у Украјини и даље траје, још увек је нерешено питање око Крима са Русијом, бивша премијерка Јулија Тимошенко је неколико година провела у затвору, као политички затвореник, земља је трајно политички дестабилизвана.⁵¹

Иако је Наранџаста револуција најпознатија обојена револуција, о којој се доста писало и о којој су снимљени филмови, до данас се не знају тачни подаци о учешћу страних обавештајних служби, невладиних организација, али и неких активиста петооктобарских промена из Србије.

9.3.3. Револуција лала у Киргизији

После парламентарних избора, одржаних у марту 2005. године, уследили су масовни протести и упади демонстраната у институције. Свргнут је председник Аскер Акајев, који је побегао у Казахстан. Председник Акајев је за свог мандата одобрио САД да изграде војну базу на територији Киргизије, која је коришћена за нападе на Ирак и Авганистан. Истовремено је и Русија изградила своју базу на територији Киргизије. Сматра се да је важну улогу у овим догађајима око промене власти имао ОЕБС. „Револуција лала” није дала очекивани резултат. Догодиле су се неке уставне промене, док су Руси и даље заузимали најважније функције у земљи и тиме је настављен континуитет сарадње са Русијом.⁵²

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

9.3.4. Узбекистан

Године 2005. група наоружаних људи ослободила је око две хиљаде затвореника, који су били осуђени као исламски екстремисти. Упоредо са тим, поједини бизнисмени били су оптужени за насилно преузимање власти уз помоћ различитих криминалних група. Тада је дошло до масовних демонстрација и протеста, који су завршили жестоки сукобима међу којима је било и погинулих демонстраната. Занимљиво је да су службе безбедности дале рок од 30 минута страным новинарима да напусте главни град, да их револуционари не би ухапсили. То је изазвало сумњу у домаћој и страној јавности да режим Исмаила Каримова жели да прикрије план за репресивне мере које спрема против демонстраната. То се завршило акцијом узбекистанских снага безбедности за коју су оптужене исламистичке организације. Епилог је слом „револуције”.⁵³

У том смислу, сматрамо да се слом револуционарног деловања у Узбекистану одиграо због више фактора, од којих сматрамо да су два најважнија. Прво, узбекистанске власти од распада Совјетског Савеза и свог осамостаљења одржавале су интензивне и напредне кооперативне односе са администрацијом САД, која је између осталог и приликом напада на Авганистан користила територију Узбекистана. Други разлог лежи у чињеници што Ислам Каримов суверено влада Узбекистаном од 1991. године и од тог периода формирао је јаку репресивну државу са централистичким системом власти, у којој његови политички следбеници према њему испољавају висок степен лојалности.⁵⁴

9.3.5. Молдавија

Године 2005. десио се покушај обојене револуције у Молдавији. Уједињена опозиција је имала подршку са стране – организован је састанак, а вође опозиције (Ису Гамбара и Расула Гулеиева) примили су Збигњев Бжежински и Медлин Олбрајт. Међутим, после избора, новембра 2005. године, опозиција је покушала да организује масовне демонстрације и преузме власт, што им није пошло за руком. Четири године касније, 2009. године одржани су парламентарни избори на којима је Комунистичка партија освојила највећи број гласова, нешто мање од 50%. Опозиција организује демонстрације у Кишињеву, због нерегуларности избора и изборне крађе. Дошло је до сукоба са полицијом током демонстрација, запаљен је парламент и резиденција молдавског председника. Полиција је енергично реаговала, убрзо је успостављен правни поредак у земљи, 200 демонстраната је ухапшено. Председник Владимир Вороњин је оптужио Румунију за покушај политичког преврата у Молдавији, док је Русија оптуживала стране обавештајне службе.⁵⁵

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.*

10. УТИЦАЈ НОВИХ МЕДИЈА И ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА НА ПРИПРЕМУ И ИЗВОЂЕЊЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

10.1. Појам медија и друштвених мрежа

Термин *медији* се користи да би се означиле оне структуре у друштву које постоје да би комуницирале са широм јавношћу.

Развој медија, а самим тим и основе за данашње масовне медије оволиког обима настао је у XV веку, када је Јохан Гутенберг (*Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg*) изумео машину за штампање са покретним словима. Од тада његов изум је сигурним корацима наметао нови начин комуникације. Масовни медији (глобални медији), настали су дуго након појаве локалних и националних медија. У Европи први масовни медији биле су новине које су доминирале током XIX века.

Масовни медији (енгл. *mass media*) представљају појам који је ушао у употребу двадесетих година двадесетог века, са појавом радија, штампе и касније телевизије. Под њим се подразумевају сви медији дизајнирани тако да их „конзумира” широка публика. Њихове основне одлике су да снажно утичу на формирање „масовног потрошачког друштва” које је углавном у контрасту са самосталним одлучивањем. Данас се у мас-медије убрајају радио, телевизија, филм, штампани медији, интернет и сл.⁵⁶

Власт која је створила новине као институцију није могла ни слутити да би се те исте новине, а касније и друге модерније врсте медија, могле употребити као ефикасно оружје против ње саме. Потребно је било само препознати могућност политичког деловања помоћу новог медија и искористити његове предности.

Што се тиче друштвених мрежа, оне у општем облику представљају скуп пријатеља/познаника с циљем одржања и јачања овако креираног скупа. Термин „друштвена мрежа” (*Social Network*) користи се за друштвену структуру која је одређена друштвеним интеракцијама између индивидуа или појединаца, група, организација или комплетних друштава на интернету. У овој друштвеној структури остварују се везе између друштвених јединица, које се називају чворовима мреже. Остваривање веза унутар друштвене мреже је „друштвено умрежавање” (*Social Networking*). Да би се разумеле друштвене интеракције важно је да се оне анализирају и истражују кроз односе који постоје између и унутар самих друштвених јединица.

⁵⁶ Edward S. Herman и Robert V. Mekčesni, Robert V. *Globalni mediji* (Beograd: Clio, 2004)

10.1.1.Електронски медији

Електронски медији су медији који користе електронску или електромеханичку енергију усмерену крајњем потрошачу који неометано приступају садржају истог тог медија. Ови медији стоје као супротност статичним медијима (штампаним) који јесу стварани електронски, међутим њихова писана форма не захтева електронске уређаје када крајњи корисник жели да им приступи.

Савремени развој комуникационих средстава упућује нас на нове видове преношења података и информација, посебно у домену политичких дешавања и свеукупних политичких односа. Електронски медији играју значајну улогу у данашњем друштву обезбеђујући, на различите начине, широк опсег информација. Они снажно утичу на ставове у заједници, на веровања и понашање и играју виталну улогу у политици, економији и друштвеној пракси. Они не делују само на осећања и мишљења људи. Они демонстрирају власт над њима и то диктаторску власт.

Сам процес комуницирања одвија се све више као једностран, а не реципрочни ток размењивања (предаје) унапред справљене информативне материје између удаљених средишта концентрисане медијске моћи и неповезаног мноштва изолованих јединки масовног друштва, које прате и коментаришу информативне садржаје, али, структурно имају све мање могућности да на њих активно, у повратном процесу, утичу.⁵⁷

Средства јавног информисања постала су главни инструмент за ширење саопштења која дејствују на друштвену свест, што значи да су постала неопходна за задовољење информацијских потреба савременог човека.

Када су у питању психолошко-пропагандна дејства путем савремених електронских медија, постоји више праваца деловања. Гласине представљају једну од таквих категорија и оне се на одређени начин могу довести у индиректну везу са електронским медијима. Уколико се адекватно користе и ефикасно пуштају, њихова субверзивна снага може бити изузетно велика, а да при томе не стварају никакве економске трошкове за оног ко их пласира.⁵⁸

Средства јавног информисања су почела да грађанима испоручују готова мишљења у прикладном паковању. „Јавност своја мишљења купује исто онако као што купују млеко зато што је то јефтиније него држати сопствену краву. Само што се овде млеко састоји углавном из воде”.⁵⁹ Из овога се види моћ коју имају електронски медији и колику улогу могу имати када је у питању припрема или извршење политичког преврата.

⁵⁷ Т. Ђорђевић, *op.cit.* 1993, 495.

⁵⁸ М. Парезановић, *op. cit.* 2013а, 336.

⁵⁹ Сергеј Кара-Мурза Георгијевић, *Манипулација свешћу* (Београд: Никола Пашић, 2011), 151.

10.1.2. Штампа

Поред електронских медија, као савремених средстава масовне комуникације, ништа мању улогу имају и штампани медији, као једно од приоритетних начина информисања данашњег друштва.

Када се говори о штампи, ваља имати у виду следећа сазнања:

- 1) *Прво*, штампа је медијум писане комуникације, а то значи да је језик вербално-логичких симбола инструмент не само појмовног мишљења већ и саопштавања (или објективизације) идеја у форми штампаних порука.
- 2) *Друго*, штампа као медијум масовне комуникације посредује и поруке које у својој структури, поред фактографске подлоге, садрже и вредносну квалификацију догађаја који је предмет информативне обраде. Тако се штампарска порука јавља као инструмент деловања на понашање и мњење реципијента, јер се посредством те интерпретативне компоненте у свест масе читалаца, осим информативне фактографије, уткива и вредносном квалификацијом догађаја сугерирано политичко схватање догађаја, политичко опредељење реципијента према збивању које је предмет информисања.
- 3) *Треће*, сам акт пријема, односно декодирања порука писане комуникације може се испитати на 2 различита нивоа. Наиме, околност да су поруке посредоване штампом организоване било на чисто фактографско-чињеничком, било на вредносно-интерпретативном нивоу, намеће два сасвим различита ментално-психолошка механизма при њиховом декодирању. То сазнање постаје још очигледније уколико имамо на уму оно што је већ констатовано да су те две врсте порука ширене писаном комуникацијом симболички обликоване једном чисто вербално-логичким симболом, тј. језиком доследне денотативне супституције емпиријски датог збивања, а други пут у медијуму такве језичке организације вербалних симбола којом се у поруку уносе конотирајућа значења из чијег се склопа изводе интенције порука, сугеришу ставови, опредељења итд.⁶⁰

Штампом се, наиме, људска искуства оних који су их стекли у пракси преводе у искуствена сазнања и свест оних који их емпиријски нису доживели, тако да се штампа јавља као један од фактора комуникативног искуства, тј. у улози медијума којим се посредују сазнања у која су се просто прелили материјални процеси репродукције живота на неком од сектора друштвеног рада и социјалних активности људи.

Штампа, као и сви други медијуми масовне комуникације, јавља се у том случају као инструмент посредовања порука преко којих се широке масе реципијентата информишу не само о догађајима који су се збили ван њиховог

⁶⁰ Јован Ђорђевић, *Мала политичка енциклопедија*, (Београд: Правни факултет, 1996), 236.

сопственог искуства него и о збивањима у које су некад и сами емпиријски уплетени. Штампом информисана маса рецепијената стиче лако увид у неке аспекте збивања који им без те интерпретативне квалификације садржане у писаној поруци просто измичу сазнању, чак и кад су сами у тим збивањима учествовали. Штампа је због тога најпогоднији медијум трансмитовања порука у којима се интерпретативно задире у битне аспекте догађаја који је предмет информативне обраде.⁶¹

Политички аспекти друштвених догађаја често су одређени врло посредним и тешко уочљивим консеквенцама самих збивања; зато их није лако разоткрити на први поглед, посебно када је реч о субјектима друштвене праксе који се спорадично укључују у политички живот и јавно-политичку комуникацију.

Као посебан вид штампаних медија се јављају таблоиди. Њихов садржај је лак, читаоцима разумљив, брзо се чита, а изгледа још брже се прихвата. Карактеришу их велики, сензационални наслови и велике слике које су доминантне у односу на текст и које, у не ретким случајевима, у потпуности, не одражавају садржину текста. Таблоидни медијски трендови се могу посматрати као циљно заглупљивање читалаца с намером да се од популације створи маса без критичке свести, која ће без питања и сумње следити популарне и политичке трендове. Огромна снага и моћ таблоида сведочи о томе колико се слобода у ствари интерпретира као слобода изражавања глупости, неморала и бизарности. То је један од оних продуката које нам такозвана демократија и плурализам остављају у наслеђе. Док тиражи расту и привлаче се све шири аудиторијум, таблоид лагано постаје серијски убица људског духа.

10.1.3. Телевизија

Телевизија (од грчке речи *tele* – далеко, и латинског глагола *video, videre* - видети, гледати, у буквалном преводу: „гледање на даљину”, „даљинско гледање”) је телекомуникацијски систем за емитовање и примање покретних слика и звука са великих даљина. Овај појам се односи на све аспекте телевизијског програма и трансмисије, такође. Први пут је ова реч употребљена у Паризу 1900. године, на међународном конгресу, и од тад па све до сад остао је назив који је прихваћен свуда у свету.⁶²

Телевизија (ТВ) је електронски систем, помоћу кога оптичку слику и звук претварамо у електронске сигнале, који се преносе до пријемника, где се претварају у оптичку слику и звук. Комбинација слике и речи су довеле до тога да телевизија постане најмоћније средство оглашавања. На тај начин је телевизија обезбедила да се порука пренесе до широких народних маса и све то уз комбинацију звука и слике. Из те предности телевизије над осталим сродним комуникативним техникама изведена

⁶¹ *Ibid*, 239.

⁶² Душан Ђурић, *Новинарска Енциклопедија* (Београд: БМГ, 1997)

је и најособенија специфичност ТВ спектакла, а то је да се његовим посредством успоставља директан однос између симболичке представе и примарне социјалне материје – емпиријског догађаја који је предмет телевизијске транскрипције.⁶³

Неке од карактеристика су допринеле да телевизија временом постане и значајно пропагандно средство. Једна од тих предности је могућност да се бројни аудиторијум упозна са поруком. Приликом емитовања цео екран је окупиран том поруком и у том моменту се она појављује без конкуренције. Када се порука емитује користе се сви елементи, звук, светла, боје и покрети. Као и код куповине штампе, када један часопис чита више чланова домаћинства, тако је и са телевизијом, број гледалаца је увек већи од броја регистрованих.

Кроз истраживања се показало и да телевизија има велики утицај приликом политичких кампања. У периоду предизборних кампања, промовисања политичких партија и њихових програма, понекад чине и 75% телевизијског садржаја. У том периоду долази до знатног пораста комерцијалног дела програма у односу на информативни.

У данашњем времену са сигурношћу можемо рећи да је човек зависан од телевизије. Телевизијски програм је за њега постао нека врста духовне дроге. Да је човек завистан од гледања телевизије видимо из тога да пред екраном проводи знатно више времена него што то захтева његова потреба за информисањем и разонодом. Чак и када човек схвати да је претеран ТВ програм погубан за њега, он као наркоман не може да престане пошто постаје зависан од телевизије и наставља да троши њен производ. ТВ ствара фиктивну реалност. Можемо поставити питање, одакле телевизији таква снага у манипулацији? Прво важно својство телевизије представља њен успављујући учинак који обезбеђује пасивност опажања. Комбинација текста, представа, музике и кућног окружења опушта мозак чему доприноси и вешто грађење програма. Телевизија вас не љути, не приморава да реагујете, већ вас једноставно ослобађа потребе да испољите било какву умну активност. Ваш мозак ради у сасвим необавезном правцу.⁶⁴

10.1.4. Настанак, појам и значај друштвених мрежа

Друштвене мреже се дефинишу као веб-сервиси који омогућују појединцима да изграде своје профиле у ограниченим системима и да се повежу са другим корисницима. Ове виртуелне заједнице најчешће окупљају појединце сличног интересовања на једном месту. Оно што чини друштвене мреже јединственим, јесте могућност коју пружају корисницима да своје контакте учине видљивим, што може

⁶³ David Fisher и Marshal Joe Fisher. *Tube: the Invention of Television* (Washington: Counterpoint, 1996), 55.

⁶⁴ С. Георгијевић, *op.cit.* 2011, 151.

довести до повезивања са појединцима са којима се то иначе никада не би догодило.⁶⁵

Џефри Стампис (*Jeffrey Stamps*) и Џесика Липнак (*Jessica Lipnack*) у чланку *Appreciative Inquiry in the Age of Network*, полазећи од опште теорије система и дефиниције система Међународног друштва за системске науке (*International Society Sciences*), мреже дефинишу као људе који су у односима међузависности јер делују ради остваривања конкретне сврхе у одређеном периоду. Најважнији елементи ове дефиниције су:

- 1) људи који се, као појединци и групе, организују у мале или врло бројне групе;
- 2) сврха која изражава мотивацију и намеру групе људи и артикулише оно што је заједничка визија или план људи који чине организацију;
- 3) везе које чине суштинску природу релација, независно да ли се ради о везама поверења, љубави или протоку података кроз комуникациону инфраструктуру;
- 4) време, које треба да подсети на привремено трајање људи и њихових организација.⁶⁶

Историја проналаска нас враћа у 1994. годину, када је покренут један од првих сајтова за друштвено умрежавање – *Geocities*. Годину дана касније је *theglobe.com* корисницима дао слободу да персонализују своје онлајн искуство тако што им је омогућио објављивање властитог садржаја интеракције са другима који имају слична интересовања. Најпопуларније друштвене мреже појавиле су се почетком овог века, а њихова претеча била је мрежа *Classmates.com* још 1995. године. Оне су постале кључни доказ у промени комуникације уопште, а посебно на интернету. Тинејџери се 2004. године масовно прикључују мрежи Мајспејс (*MySpace*) повезујући се са омиљеним бендовима, да би одмах потом Фејсбук преузео примат. После њега је дошао Твитер, а затим Инстаграм (*Instagram*) и број њихових корисника вртоглаво расте.⁶⁷

Када је оснивач Фејсбука, студент Харварда, Марк Цукерберг (*Mark Zuckerberg*) 2004. године отворио интернет страницу, наменио ју је само комуникацији студената свог универзитета. Када су се мрежи затим почели прикључивати други факултети, средње школе и велике светске компаније, схватио је моћ ове веб-странице која је доживела планетарну популарност и постала најпосећенија у категорији друштвених мрежа. До креирања профила на Фејсбуку долази се поседовањем имејл адресе и регистрацијом.

⁶⁵ Срђан Милашиновић и Зоран Јевтовић. *Методологија истраживања конфликта и кризно комуницирање у савременом друштву* (Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2013), 134.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*, 135.

Друштвене мреже могу да промене карактер наших друштвених живота, на интерперсоналном нивоу и на нивоу заједнице. На интерперсоналном нивоу, информације о идентитету укључене у јавни профил служе да смање баријере друштвене интеракције и на тај начин омогућавају повезивање појединаца које се иначе не би одвијало. На нивоу заједнице, ови сајтови олакшавају повезивање са онима који деле иста интересовања или интересе, а разликују се у другим сегментима. Сваки од ових процеса има потенцијал да позитивно утиче на друштво, јер охрабрује различите појединце да се повежу, комуницирају и покрену акцију. Теоретичари већ константују како су друштвени медији револуционарна комуникацијска алатка која је убрзано променила начин на који се надзиру комуникације и управља њиховим садржајем, постајући саставни део безбедносних комуникација многих компанија и служби.⁶⁸

Појам *друштвене мреже* има своја обележја и значења у већем броју научних дисциплина, али и подручја примене. У зависности од типа и карактера, могуће је сагледавање из поља друштвених наука, социологије, комуникологије, психологије, конфликтологије и других наука. Појам друштвене мреже одређен је терминима *чвор* и *веза*, при чему се под чворовима подразумева сваки појединачни учесник или члан неке мреже док је веза међусобна релација два или више учесника.⁶⁹ Дуж везе реализују се најразличитији односи који су засновани на сличностима у интересовањима, жељама, емоцијама, идејама, ставовима и сл. Друштвену мрежу карактерише отвореност структуре, што значи да је критеријум уласка веома једноставан. Многе мреже се труде да привуку што више чланова. Бројност чланова привлачи пажњу јер велика посећеност и јак саобраћај представљају идеално место за различите врсте промоција и врбовања присталица.

Традиционални извори вести и медији, али и нови онлајн медији, у великој мери користе канале друштвених мрежа како би своје целокупне или поједине садржаје ефикасније промовисали и презентовали. Новински издавачи, као и власници радио и телевизијских програма, могу да креирају Јутјуб (*YouTube*) канал са именом свог медија, те да тим каналом врше дистрибуцију најразличитијих видео материјала. Фејсбук пружа могућност отварања личног профила, заједничке групе и отворене странице, све у зависности какве садржаје путем ове мреже желимо да дистрибуирамо. Мреже попут *Linkedin*-а су веома популарне за промоцију и представљање, док у мањој мери служе за пласман и размену информација намењених најширој јавности. Током рада на припремању садржаја, новинари и уредници свих медија радо посећују бројне веб-локације како би на њима пронашли одређене занимљиве информације.⁷⁰

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*, 137.

11. КАРАКТЕРИСТИКЕ САВРЕМЕНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И МЕДИЈСКОГ САДРЖАЈА

Када се говори о савременим комуникацијама, поставља се питање које су њихове карактеристике. Најважније су: одсуство интеракције, масовност и вулгаризација садржаја, превелики број информација, сензационализам и скандализација, анонимност извора информације, брзо смењивање тема, велики број корисника...

Одсуство интеракције: одсуство узајамног деловања између медија и грађана који их конзумирају. Тако корисници медија у великој мери постају само крајњи и пасивни примаоци ставова и закључака, а не објективних информација и још мање активни учесници тог процеса.

Вулгаризација садржаја: У језику штампаних медија језичка култура је све запуштенија. Велики проблеми су везани за огрешења о језичку норму, свеопшту банализацију, колоквијализацију, па чак и вулгаризацију медијског и јавног језика. Брисање званичног и незваничног, јавног и приватног није само лингвистички, већ и културолошки феномен, који је последица великог број нестручних и нешколованих лица који врше послове јавног информисања. Разлога за то има доста, а свакако један од најважнијих је велики број медија који се такмиче у погледу рејтинга, услед чега квалитетни и образовани кадар само повећава цену рада, сам квалитет програма није кључна ствар која привлачи кориснике.

Превелик број информација: Савремени човек је недовољно опремљен за критичко мишљење, не уме да се дистанцира од информација којима га са свих страна бомбардују. Ипак, превелики број информација поништава информацију. Доћи ће до замора материјала, а то ће прогутати многе медије.

Сензационализам и скандализација: Сензационализам у масовним медијима је врста пристрасног контраверзног извештавања при којем се претерује у описима одређених догађаја и тема с циљем повећања гледаности или читаности. Скандализација медија је само последица скандализације друштва у ком се тежи ка константној производњи спектакла у комбинацији са ексклузивним информацијама и псеудо догађајима.

Анонимност извора информације: Поверљивост извора за новинарски посао је важна са више аспекта: прво, уколико се ради о догађају од јавног интереса, потребно је да се добију неопходне информације, док се истовремено штити извор (одмазда, губитак посла, животна угроженост); друго, поверљивост извора гарантује потенцијалним изворима сигурност да могу обављати своје грађанске дужности без страха да ће сносити негативне последице.⁷¹ Међутим, независно од новинарске

⁷¹ Boraslav Vukojević, „Zaštita povjerljivosti novinarskih izvora u BiH”, *E novinar*, 2016, broj 43, [https://bhnovinari.ba/wp-content/uploads/2012/06/bhn_e-novinar-septembar2016 .pdf](https://bhnovinari.ba/wp-content/uploads/2012/06/bhn_e-novinar-septembar2016.pdf) (преузето 2. 3. 2020.)

етике анонимност извора информација се јавља и због тога што је информација измишљена или фабрикована, што представља једну од техника пропагандног деловања.

Брзо смењивање тема: Ово подразумева да се ниједна тема не може задржати дуго у медијима, већ се теме редовно смењују како би биле свеже и занимљиве публици.

Велики број корисника: Колики је оквирни део корисника који свакодневно конзумирају штампу можемо видети преко наших телефона. Број корисника који је преузео апликацију електронских новина се креће од 50, 100 хиљада па до једног милиона, у зависности од популарности дневног листа. *Вечерње новости* су најтиражније дневне новине у Србији. За њима следе *Блиц*, *Политика*, *Курир*, *Ало*. У првој половини ове године у просеку се у Србији у току једног дана прода од 530.000 до 588.000 примерака дневних новина, док око 28% остане непродано од укупног броја одштампаних примерака. Што се тиче друштвених мрежа и њихових корисника, процењује се да их има око 2,1 милијарду на Фејсбуку, преко 1.5 милијарда на Јутјубу и 319 милиона на Твитеру.

12. УЛОГА И УТИЦАЈ МЕДИЈА НА ДРУШТВЕНУ СТВАРНОСТ

Све наведене карактеристике савремених комуникација и медија утичу на формирање друштвене свести, а тиме и стварности на различите начине. Медији фактички контролишу читаву нашу културу, пропуштајући је кроз своје филтере, издвајају поједине елементе из опште масе културних појава и придају им посебну тежину, повећавају вредност једне идеје, обезвређују другу, поларизујући тако читаво поље културе. Оно што није доспело у канале масовних комуникација, као да се није ни догодило.

Процес комуницирања одвија се све више као једностран, а не реципрочни ток размењивања унапред справљене информативне материје, између удаљених средишта концентрисане медијске моћи и неповезаног друштва, које прате и коментаришу информативне садржаје, али, структурно, имају све мање могућности да на њих активно утичу у повратном процесу.⁷² Савремено демократско друштво посматра медије као један од инструмената којим се демократија остварује и одржава. Значајни су за рат као и за забаву, за јавни и приватни живот. Из тог разлога, медији и они који раде у њима постају творци јавног мишљења. Технологија масовних медија допушта могућност да се одређеним механизмима пласирају ставови одређене групе људи и да се од стране интересне групе прихвате као истинити и оправдани. Све више постају креатори информација уместо да их преносе онакве какве јесу. У демократији постоје неформалне класе грађана. Као

⁷² Љубомир Стајић, *Основи система безбедности* (Нови Сад: Правни факултет, 2011), 196.

прво постоји класа грађана који морају да преузму активну улогу у вођењу општих послова. То је специјализована класа која управља. Они су људи који анализирају, управљају, доносе одлуке и воде послове у политичким, економским и идеолошким системима. То је мали проценат популације. Они остали, који не припадају малој групи, велика већина становништва, они се називају „заблудело крдо”. Закључујемо да је њихова једина функција да буду „посматрачи”, а не учесници у деловању. Њима је дозвољено да повремено изаберу једног или другог припадника специјализоване класе за свог вођу. После тог избора, опет постају обични посматрачи без права учествовања. Тако функционише демократија.⁷³

Може се претпоставити да моћ нових медија није у говорењу људима шта да мисле, већ у неприметном наметању тема, идеја и ставова о којима треба да размишљају. Могућност преношења информација учинила је медије посредником између два кључна актера у демократском систему: грађана и њихових представника. У демократском друштву од грађана се очекује да буду добро информисани о свим друштвеним питањима јер од тога зависи њихов однос према власти и политичким представницима, као и одлуке о подршци одређене политике или политичког правца. Своје ставове према јавној политици појединац не формира ипак само на основу информација доступних путем медија, већ се они формирају у складу са његовим личним и професионалним искуством, као и захваљујући информацијама током свакодневних разговора са својим пријатељима, комшијама и сл. Међутим, највећи део информација добија захваљујући медијима, односно тзв. професионалним комуникаторима. Просечан грађанин тешко може да запамти све што би се од њега очекивало да зна. У суштини, он памти само информације о оним друштвеним питањима која су везана за његову добробит и за његову земљу, односно оне информације које су му битне и корисне. То скромно политичко знање одговара елитним демократама, јер незнање грађана заправо омогућава демократији да цвета. Неинформисаним грађанима се лакше може манипулисати, њихови ставови су променљиви, а све то утиче на њихов политички избор и у крајњем, на правац политичких кретања друштва. Савремени човек у мору информација веома тешко може да схвати суштину онога што се око њега дешава, посебно ако се узме у обзир да у медијима доминирају мишљења људи из света политике, економије, а да се реч интелектуалаца све ређе чује. У глобалном свету, сусрет великог броја информација никада није без идеолошке основе. Да би нас уверили да су поруке које добијамо лишене идеолошких основа, најчешће нам подмећу аналитичаре или стручњаке за јавно мњење. Јасно је, међутим, да у њиховим тумачењима увек постоји одређена идеологија.

Када је реч о сензационализму медија, можемо поменути неке основне тактике:

- 1) Контроверзно извештавање и намерно изостављање чињеница и информација,
- 2) Површност у извештавању,
- 3) Играње на карту емоција код гледалаца или читалаца,

⁷³ С. Георгијевић, *op. cit.* 2011, 155.

4) Изостављање контекста или представљање само једне стране неког питања.

Можемо закључити да велики део медијског простора данас припада сензационалистичким темама – појединостима о животима славних особа, детаљни описи аутомобилских несрећа пропраћени експлицитним фотографијама, нагађања приказана као истините и потврђене информације, само су неки од примера сензационализма и медијског садржаја који не поштује ни најнижу границу новинарске етике. Наиме, медији се и даље ослањају на претпоставку да сензационалистички садржаји привлаче медијску публику, те тиме повећавају гледаност, слушаност или читаност. Даље, таблоидизација односно скандализација је светски феномен и не подразумева само штампу већ читав јавни простор. Медији данас продају вест. Што је вест необичнија, што је више везана за страх и панику, новине се више продају. Иде се за ексклузивнијим вестима, оне се често измишљају, нису тачне и проверене. „На свим телевизијским станицама, изузимајући јавни сервис, имамо ријалити програме с такмичењем, а онда нас штампани медији обавештавају, ако случајно нисмо то гледали, шта се дешавало, шта је ко коме рекао.”⁷⁴

Медији који то преносе исказују огромну вулгаризацију садржаја. Међутим, висок рејтинг неке телевизије често није могућ без овакве врсте програма. Сви ријалити програми служе за промоцију и популаризацију новог светског поретка, односно служе за разбијање традиционалног система вредности и понашања кроз наметање и навикавање грађана на неетичко, некултурно и девијантно понашање. У том контексту се у Србији тражи слобода медија, односно слобода да се преносе они садржаји и обрасци понашања који треба да припреме грађане за управљање од стране оних који те садржаје праве и контролишу. Контаминација медијског простора оваквим садржајима је смишљена са крајњим циљем да се униште традиционалне и духовне вредности и обезбеди послушност. Први корак у правцу успостављања послушности је стварање компатибилних (не)културних образаца између оних који управљају и оних којима се управља. У таквом амбијенту грађане је лако instruирати да подржавају или смењују владу у било којој земљи на свету и у било ком тренутку.

Континуирана медијска машинерија стално намеће нове теме јер се након одређеног времена публика засити наметнутом темом, производи се нова, још спектакуларнија, заводљивија, необичнија и тако у круг. Један проблем замењује други, слику потискује нова, а дневне потребе за вестима се задовољавају „информацијском мећавом”. Начин на који вест настаје и њен садржај једноставно захтевају да се брзо налазе нове теме које ће шокирати и привући јавност, једна тема ма колико озбиљна била то није у стању.

Поред наведеног, јако битно је имати у виду и анонимност извора информација. Анонимност извора је првобитно настала као израз новинарске етике и

⁷⁴ Радио Телевизија Републике Српске, „Жеђ за скандалом уништиће медије”, <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=184614> (преузето: 26. 2. 2020.)

заштите лица која ризикују да би пружили информацију. Међутим, јасно је да новинар не може и не сме гарантовати анонимност извора у сваком случају и без потребне анализе. Анонимност извора се гарантује у случају када новинар провери све остале могућности да се дође до исте информације. Анонимност извору се треба гарантовати у следећим ситуацијама:

- 1) Уколико новинар исцрпи све друге изворе код којих може тражити исту информацију,
- 2) Уколико новинар нема времена да проверава, а у питању је догађај од великог јавног интереса,
- 3) Уколико је новинар сигуран да извор којем је гарантована анонимност нема скривени мотив,
- 4) У ситуацији у којој је угроженост извора очигледна и велика.⁷⁵

Може се закључити да није улога новинара и медија да стварају јавно мњење, него да се беспоговорно приклоне владајућем мишљењу. Гомила је опседнута само једним, доминантним мишљењем. Кад хиљаде или милиони људи читају исте новине или гледају исте ТВ програме и када имају утисак да су припадници исте заједнице, они стичу осећај снаге. Наметнуто мишљење значи и наметнуту стварност, редукцију мисаоних односа, контролу знакова и значења. У гомили сви мисле исто, јер заправо нико и не мисли; вође то чине уместо њих. Свет рачунара и дигиталних метамедија нуди милионе потенцијалних решења, али вође не дозвољавају да се гомиле деле на милионе критички настројених појединаца, јер би то био крај њиховог утицаја. Технолошка надмоћ не значи и ослобађање мишљења, па теоријом агенде елите усмеравају публику о чему и како да мисли. Тако настаје савез истомишљеника, једнообразан и фиктивно снажан. Преображај мишљења обично се врши у складу са интересима власти, која никад не врши отворену пропаганду, већ то чини дискретно покрећући лавину медијских мишљења. Габријел Тард (*Gabriel Tarde*) то илуструје следећом реченицом: „Једно новинарско перо је довољно да би се покренули милиони језика.”⁷⁶ У том смислу, анонимност извора је јако корисна ствар и код измишљања садржаја који нико и не проверава, а који може имати велике последице по власт или опозицију ако се такве врсте информација производе злонамерно ради рушења власти, подривања легитимитета било власти или опозиције, као и ради распиривања мржње и тензије у мултикултуралном друштву чиме се стварају основе за вршење политичког преврата. Измишљање и фабриковање вести и информација представља једну од основних тактика у превратничком деловању.

Садржаји у масовним медијима су друштвено креирани производи, због чега је њихово разумевање кључ за спознају друштва и његове природе. Неки догађаји који су медијски важни ипак не доспевају до медија. Коначну моћ над медијима имају њихови власници. Што извор неке вести има више економске или политичке моћи, то је више вероватно да ће он извршити утицај на садржај. Уместо да

⁷⁵ В. Vukojević, *op. cit*, 2016.

⁷⁶ С. Милашиновић и З. Јефтовић, *op. cit*. 2013, 47.

обавештавају о стварности различитим и супростављеним чињеницама, новинари наводе само оне које потврђују слику коју желе да пренесу. Тако је могуће производити лаичку јавност, која је у пракси регресивна јер укида плурализам, обесхрабрујући појединца да се критички супротстави доминантном мишљењу. Индивидуална свест се потискује са јавне сцене, рационално се повлачи пред афективним, док нарцизам и послушност постају пожељан модел друштвеног понашања. Човек закључује на основу онога што чује и што види, а кроз контролу онога што ће неко видети и чути ствара се основа за обликовање јавне и појединачне свести која је наклоњена превратничким снагама. Пласирањем садржаја кроз медије и друштвене мреже то се и остварује, а јавност постаје спремна да се супротстави диктаторском режиму или изрази бунт против кршења људских права.

Манипулација јавним мњењем постиже се наметањем ставова на нерационалне слојеве свести реципијента, тако да се изједначавају представе владајућих идеологија са жељама заведене публике. Све форме духовног контролисања јавности свде се на сличне манипулативне технике. Циљ је провоцирати осећај конформизма грађана, како би се облици понашања и размишљања уклопили у етаблирани модел који је скривено наметнут. Токови информација тако губе природност, јер медији постају произвођачи културних, идеолошких, образовних, естетских и других вредносних оријентација на којима се заснивају актуелне конфликтне концепције. Зато добар аналитичар треба да проверава поузданост извора информације, јер вероватноћа да се случајно погреши увек постоји, о намерама да не говоримо.⁷⁷

На основу рада једног од најутицајнијих светских интелектуалаца, америчког лингвисте Ноама Чомског (*Noam Chomsky*), могу се издвојити десет стратегија манипулације путем медија:

- 1) *Преусмеравање пажње*: пажњу јавности преусмеравати са важних проблема на неважне. Презапослити јавност поплавом небитних информација, да људи не би размишљали и стекли основна сазнања у разумевању света.
- 2) *Стварање проблема*: та метода се назива и „проблем-реаговање-решење”. Треба створити проблем да би део јавности реаговао на њега. На пример: изазвати и преносити насиље са немаром, да јавност лакше прихвати ограничавање слободе, економску кризу или да би се оправдало рушење социјалне државе.
- 3) *Поступност промена*: да би јавност пристала на неку неприхватљиву меру, уводити је постепено, „на кашичицу”, месецима и годинама. Промене које би могле да изазову отпор, ако би биле изведене нагло и у кратком временском року, биће спроведене политиком малих корака. Свет се тако временом мења, а да то не буди свест о променама.
- 4) *Одлагање*: Још један начин за припремање јавности на непопуларне промене је, да се најављују много раније унапред. Људи тако не осете одједном сву

⁷⁷ B. Vukojević, *op. cit*, 2016.

- тежину промена, јер се претходно привикавају на саму идеју о промени. Сем тога и „заједничка нада у бољу будућност” олакшава њихово прихватање.
- 5) *Употреба децијег језика*: када се одраслима обраћа као кад се говори деци, постижемо два корисна учинка: јавност потискује своју критичку свест и порука има снажније дејство на људе. Тај сугестивни механизам у великој мери се користи и приликом рекламирања.
 - 6) *Буђење емоција*: злоупотреба емоција је класична техника, која се користи у изазивању кратког споја, приликом разумног просуђивања. Критичку свест замењују емотивни импулси (бес, страх, итд). Употреба емотивног регистра омогућава приступ несвесном, па је касније могуће на том нивоу спровести идеје, жеље, бриге, бојазни или принуду, или пак изазвати одређена понашања.
 - 7) *Незнање*: сиромашним слојевима треба онемогућити приступ механизмима разумевања манипулације њиховим пристанком. Квалитет образовања нижих друштвених слојева треба да буде што слабији или испод просека, да би понор између образовања виших и нижих слојева остао непремостив.
 - 8) *Величање глупости*: јавност треба подстицати у прихватању просечности. Потребно је убедити људе да је (у моди) пожељно бити глуп, вулгаран и неук. Истовремено треба изазивати отпор према култури и науци.
 - 9) *Стварање осећаја кривице*: треба убедити сваког појединца да је само и искључиво он одговоран за сопствену несрећу, услед оскудног знања, ограничених способности или недовољног труда. Тако несигуран и потцењен појединац оптерећен осећајем кривице, одустаће од тражења правих узрока свог положаја и побуне против економског система.
 - 10) *Злоупотреба знања*: брз развој науке у последњих 50 година ствара растућу провалију између знања јавности и оних који га поседују и користе, владајуће елите.⁷⁸

Систем, заслугом биологије, неуробиологије и практичне психологије, има приступ напредном знању о човеку и на физичком и на психичком плану.

Потер дели утицаје медија на краткорочне и дугорочне, с обзиром на то кад се утицај појави – одмах након конзумирања медија или дуго времена након конзумирања медија. Прво, он истиче да се из медија учи, па тако медији имају последице на знање. Друго, медији делују на наше стајалиште о неком питању, односно они стварају наше мишљење, јачају га и обликују. Треће, медији делују на емоције па током гледања филмова осећамо страх, бол, тугу, радост, весеље. Четврто, медији изазивају физиолошке реакције као што су јачање лупања срца, виши крвни притисак, могу деловати на наше емоције, могу нас натерати на неку акцију, могу нас узбудити или смирити.⁷⁹

Значај мас медија расте. Са појавом мас медија процес комуникација се мења и одвија се све више као једностран, а не као реципрочни ток размењивања

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Nada Zgrabljic Rotar, *Medijska pismenost i civilno društvo* (Sarajevo: MediaCentar, 2005)

информативне материје. Медији су испреплетени са политиком исто колико и са спортом, образовањем и породицом. Значајни су за рат као и за забаву, за јавни и приватни живот. Из тог разлога медији и они који раде у њима постају творци јавног мишљења. Сама технологија масовних медија допушта могућност да се одређеним механизмима пласирају ставови одређене групе људи и да се од стране интересне групе прихвате као истинити и оправдани. Све више постају креатори информација уместо да их преносе онакве какве јесу.

Оваква ситуација довела је до тога да се мас медији користе у оквиру специјалног рата пре свега за изградњу ставова јавности по неком питању (производња пристанка). Сам поступак коришћења медија у ове сврхе добио је назив медијски рат. Постоји више дефиниција медијског рата, при чему је једну од најсдржанијих дао Љубомир Стајић, који медијски рат дефинише као збир техника психолошког притиска који употребљавају политички лобији, организације и појединци с циљем постизања сопствених политичких циљева, користећи при томе средства масовног информисања против изабране циљне групе у властитој или другим земљама у широком временском раздобљу.⁸⁰ У протеклом рату на глобалном, као и регионалном подручју Балкана, бивше Југославије и БиХ, медији су били подстрекачи мржње. Ако је рат наставак политике другим (војним) средствима, онда је мир (након рата) могући или стварни наставак рата другим средствима. Војни рат у Босни и Херцеговини је престао, али је настављен рат другим средствима: пропагандним, политичким, идеолошким, верским, медијским, партијским и сл.

Осим медијског рата и медија, као врло значајан облик угрожавања безбедности и остваривања превласти без отворене примене силе појављују се гласине као део психолошко-пропагандне делатности. Ако је сврха пропаганде завођење и манипулација свешћу маса, једна од основних техника те манипулације јесте управо производња, обликовање и пласирање посебне врсте информација намењених циљној групи – гласина. Да би имала све одлике гласине, вест или тврдња не смеју бити обичне, већ интригантне, неочекиване и узнемирујуће, обликоване тако да на примаоца поруке оставе нарочит утисак, да покрену на неку активност не само рационалну, већ пре свега ирационалну страну свести. Гласине као специфична врста тврдњи могу да буду изненадне, сензационалне, али не морају бити истините. Производња гласина је планска активност стручних тимова за психолошко ратовање, а гласине се као феномен могу дефинисати као специфично обликовање информације посредством којих њихов носилац настоји да код циљне групе делује на свест, ради њеног покретања на жељену активност.

Сама технологија њиховог обликовања је веома сложена и састоји се од низа фаза од којих су најзначајније:

- 1) Избор циљане групе,

⁸⁰ Љ. Стајић, *op. cit.* 2011,197.

- 2) Утврђивање слабости циљане групе на економском, војном, политичком и моралном плану,
- 3) Конципирање садржаја и форме гласина, прилагођене психосоцијалним својствима и slabим тачкама циљне групе,
- 4) Пласирање и емитовање гласина,
- 5) Анализа учинка гласине,
- 6) Корекција недостатака целокупне операције.⁸¹

Успешност гласина заснива се на неким основним претпоставкама:

- 1) Извор и крајњи циљ гласине је непрепознатљив,
- 2) Немогућност непосредне провере истинитости,
- 3) Привидна добронамерност, логичност и привлачност,
- 4) Прилагођеност садржаја психолошким, етичким и другим својствима циљне групе, као и обележјима тренутне социјалне, политичке или неке друге ситуације у којој се налази циљна група,
- 5) Неотпорност психолошке и моралне савести циљне групе.⁸²

Нове форме медија и њихов данашњи утицај стварају нове и сасвим непознате врсте друштвене интеракције у социологији и политикологији именоване као посредована квазиинтеракција. Она је квалитативно ограниченија, ужа и једносмернија, за разлику од свакодневне интеракције „лицем у лице”. Отуда на размеђи миленијума не изненађује радикалан преокрет у односу масовних медија, комуникација и јавног мњења које је чинило претходницу грађанских револуција, хуманизма, друштвеног развоја и уопште позитивних историјско-цивилизацијских токова западног културно-политичког круга.

13. УЛОГА МЕДИЈА И ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА ПО ФАЗАМА ВРШЕЊА ПОЛИТИЧКОГ ПРЕВРАТА

Док је некада било тешко ефикасно комуникацирати, преносити поруке, издавати налоге, организовати протесте, масовнија окупљања, данас су околности другачије, ера интернета је узела свој замах. Управо је ова „мрежа свих мрежа” довела до могућности размене порука са било ког места у било које време и са било ким, уз могућност двосмерне комуникације и интеракције. Онлајн комуникација донекле превазилази потребу за физичким присуством, тј. за непосредним вршењем утицаја на већи број људи. На тај начин можемо комуницирати са више група људи, расутих у времену и простору, него што је могуће када нам је физички контакт ограничен. Информације се друштвеним мрежама шире брзо као вирус. Осим могућности које пружа интернет у комуникаирању, његова узузетно значајна особина је и распрострањеност, то јест доступност у целом свету. Слобода

⁸¹ *Ibid*, 203.

⁸² *Ibid*.

комуницирања је пружена свима, тачније онима који имају компјутер и интернет конекцију, па је тако број корисника премашио четиридве милијарде.⁸³

Друштвене мреже могу послужити као медиј, а и већ су послужиле у многим случајевима, који позивају на конкретну акцију, као што су некад чинили димни сигнали или там-там бубњеви. Тако су чак и позиви за протесте у државама северне Африке и Блиског истока упућивани управо преко Фејсбука, Твитера, блогова, форума или чак смс порукама.

Како користити друштвене мреже и медије за вршење политичких преврата? Њихово деловање бисмо могли да поделимо на три дела: фаза припреме, фаза извршења и фаза консолидације.

Када се ради о улози друштвених мрежа и медија у фази припреме, можемо говорити о манипулативној моћи коју медији тада испољавају и о моћи друштвених мрежа за уједињење народа на једном месту. Манипулација медија се не састоји само у томе да се разоре некакве представе и идеје, него и у томе да се изграде нове идеје, жеље, циљеви. Главни задатак је да се изазове збрка у мислима, да се мисли учине нелогичним и неповезаним, да човека наведу да посумња у постојане животне истине. То и чини човека беспомоћним против манипулације. Из овога се може закључити да су медији главни субјекти који доприносе сазревавању свести грађана о неопходности промене путем преврата. Редитељи спектакла, тј. медији, постају апсолутне газде човекових сећања, његових тежњи и планова. Памћење и пажња су најважне мете на које је потребно дејствовати приликом манипулације свешћу уз помоћ медија. Манипулатор има задатак да људе у нешто убеди. У ту сврху је пре свега потребно да људи обрате пажњу на његово саопштење, ма како она била изражена. Експлоатишу се политичке теме у смислу набрајања нерешених питања, злоупотреба и корупције и уопште слабости и немоћи режима. Затим се економска и социјална питања, наизглед невезана за неки политички циљ, стално појављују на вестима, новинама, друштвеним мрежама. Тражи се подршка и наводно буди свест грађана чиме се припремају да буду активни учесници планираног политичког преврата.

Када се ради о уједињавању масе људи на друштвеним мрежама, ту морамо посебно издвојити Фејсбук и Твитер. Те мреже су главне за окупљање групе људи око неке актуелне друштвене теме и њихова дискусија о томе. Након увида групе у турбулентно стање које окружује њихово друштво, ствара се такав амбијент који је погодан за планирање, организовање и омогућавање радњи за извршење преврата. Даље, у оквиру групе људи међусобно комуницирају, размењују потребна знања, савете и различита искуства о превратима. Овде би требало напоменути да се све то догађа „спонтано”, односно несвесно од стране групе, иако је позадина другачија. Тим масама заправо координира акционо језгро, које може бити унутрашње или

⁸³ Nova ekonomija, „Više od polovine stanovnika sveta redovno koristi internet”, <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-sveta/vi%C5%A1e-od-polovine-stanovnika-sveta-redovno-koristi-internet> (преузето: 2. 3. 2020.)

спољашње, чак може бити и комбиновано. Друштвене мреже омогућавају да револуционари широко распрострање своју идеолошку поруку, свој програм обуке и оперативни план. Уместо организовања кампања широм државе, револуционари помоћу Фејсбука и Твитера могу у секунди достићи стотине хиљада присталица поруком којом позивају на акцију. Док се преко Фејсбука информације шире као шумски пожар, Јутјуб клипови објашњавају основне принципе и тактике покрета. Кључ сваког протестног покрета је да инспирише и мотивише појединце да се из удобности својих домова прикључе хаосу на улицама и да се суочавају против владе. Тако се креира свест о томе да је виртуелна стварност заправо и друштвена стварност у којој живимо, односно оно што се приказује као истина кроз вишеструко понављање од стране медија и на друштвеним мрежама стварно и постаје истина за велику већину људи који учествују у таквој комуникацији.

То нас доводи до следеће, друге фазе. То је фаза реализације политичког преврата. Када је у питању само вршење преврата уз помоћ медија и друштвених мрежа, може се закључити да се у свим земљама они врше скоро на исти начин. Ниче је писао: „Када сто људи стоје један уз другог, свако губи свој разум и добија неки други”.⁸⁴ Човек у гомили поседује необично високу пријемчивост на сугестију, у гомили је свако осећање, сваки чин заразан, и то у толикој мери да индивидуа своје личне интересе врло лако жртвује колективном интересу. Пре него што се почне са превратом, неопходно је да се створи привид турбулентног стања у земљи, као одраз грађанског незадовољства тренутном ситуацијом у држави. У том тренутку медији и друштвене мреже служе да већ припремљено јавно мњење изведу на улице и да им наметну теме око којих ће се ујединити на ненасилним протестима и промене које ће захтевати. Као последица тог незадовољства долази до низа ненасилних протеста. Реч „ненасилних” је главна овде, с обзиром на то да се кроз обликовање јавног мњења ствара ошта поларизација између „њих и нас” где је полиција као оличење режима увек прва на удару на таквим протестима у намери да се испровоцира интервенција полиције над демонстрантима. Када се то деси, тај догађај глобални медији даље експлоатишу са задатком да прикажу нарушавање људских права, како би међународна заједница видела каква је ситуација и спречила ту „прекомерну употребу силе” и „катастрофу” која је на видiku, домаће становништво додатно мобилизовало и оправдало насилничко и превратничко понашање. У овој фази се управља масама од стране завереника у том смеру који се своди на противуставно деловање, заузимање кључних политичко-економских и војнобезбедносних центара. Ту долази и до спољне интервенције, која може бити и војна, долази до рушења власти, замене лидера државе, инсталирање комплет новог врха из редова опозиције, а уколико би у том процесу било неких неслагања, могло је доћи и до ликвидације неких бивших лидера.⁸⁵

У фази консолидације друштвене мреже и медији имају значајну улогу. Емитовање саопштења преко друштвених мрежа, радија, телевизије или штампаних медија, није да се пружи информације о ситуацији у земљи, напротив, циљ је да се,

⁸⁴ С. Георгијевић, *op. cit.* 2011, 129.

⁸⁵ М. Парезановић, *op. cit.* 2013а, 340.

коришћењем монопола над медијима и друштвеним мрежама, утиче на даљи развој ситуације. Због тога се све друштвене мреже и медији стављају под контролу. Све наведено указује на значај и улогу друштвених мрежа, медија и других центара пропагандне моћи у превратничком процесу. Тај значај се пре свега огледа у огромном субверзивном капацитету који поседују ови субјекти. Међутим, овакаво стање друштвене стварности и потенцијал медија и друштвених мрежа у обликовању и управљању јавним мњењем може једнако послужити и за мобилизацију грађана за извођење политичког преврата, али и за делегитимисање превратника и демобилизацију грађана који служе као подршка превратничким снагама. У том случају медији и друштвене мреже се могу појавити као кључни актери у граничним ситуацијама између извођења политичког преврата и консолидације претходног режима. Све наведено указује на значај и улогу друштвених мрежа, медија и других центара пропагандне моћи у превратничком процесу. Тај значај се пре свега огледа у огромном субверзивном капацитету који поседују ови субјекти.

14. УТИЦАЈ ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА НА РЕВОЛУЦИЈУ У ЕГИПТУ

Протести у Египту 2011. године подразумевају серију протеста, демонстрација, маршева, отказивања грађанске послушности, нереда и сукоба између демонстраната и полицијских снага која је отпочела у Египту 25. јануара 2011. године, на дан који се обележава као празник полиције. Протести су почели као маршеви десетина хиљада људи у Каиру да би се убрзо проширили на друге градове Египта. Протести су започели недељу дана после нереда у Тунису, а многи демонстранти носили су тунисанске заставе као показатељ да су под утицајем ових дешавања, и смене на челу Туниса коју су они проузроковали. Демонстранти су исказали своје незадовољство у вези са великим бројем политичких, социјалних и економских питања: полицијска бруталност, корупција, спутавање слободе говора, висока стопа незапослености, недостатак слободних избора, само су неки од проблема чије је решење захтевано на десетинама протестних окупљања. Ипак, главни захтев је оставка египатског председника Хоснија Мубарака и успостављање новог режима који би, према захтевима демонстраната, одражавао политичку вољу египатског народа и обезбедио грађанске слободе и правну државу.

Од самог почетка, цела револуција темељила се на ширењу вести путем интернета.

Коришћење Фејсбука је било највише заступљено у Египту. Приликом организације протеста одржаног 25. јануара 2011. године више од 90.000 људи се пријавило преко Фејсбук странице протеста. Египатска влада је покушала спровести цензуру над друштвеним мрежама, па се током 25. јануара и 26. јануара многима појављују проблеми при коришћењу друштвене ове мреже. Број корисника Фејсбука

у прва три месеца 2011. године у Египту се знатно повећао (за 29%) у односу на прва три месеца претходне године.⁸⁶

Како је расла популарност коришћења друштвене мреже Твитер међу протестантима, усред великог протеста 28. јануара 2011. године, Влада у потпуности ограничава приступ интернету и кориштење мобилних телефона. На тај начин се покушава умањити моћ протестаната који су користили друштвене мреже за организовање протеста и ширење вести о догађајима на терену. Током протеста који су одржани у фебруару, такозваној Твитер маси је у помоћ пришао Гугл (*Google*). Гугл је покренуо посебну услугу која је омогућила слање Твитер порука преко телефонских линија. То је било средство за помагање људима на терену. Уз помоћ друштвених мрежа, протестанти су се могли брзо организовати, поткопавати легитимност режима и повећавати националну и међународну свест о режимским злочинима. Током недеље пред оставком египатског председника Хоснија Мубарака број порука преко Твитера порастао је од 2.300 на дан до 230.000 на дан.⁸⁷

Када је египатска влада угасила интернет и затрпала услугу мобилног телефона, широка јавност, у потрази за информацијама, изашла је на улице, исказујући оно понашање које је Влада покушала да спречи. Прекид везе био је супротан ономе што је Хосни Мубарак желео. Повећала се количина људи који су протестовали, извлачивши из куће људе који траже информације о томе шта се дешава. Да Влада није искључила интернет, можда би грађани и даље били неукључени. Ипак, Египћани су се укључили и пронашли су путеве око затварања интернета. Твитер се и у Египту користио за емитовање информација са лица места оним људима који су далеко од ситуације. Као и у Тунису, тако и овде, многи од твитова долазе из земље и региона. Они који не наводе локацију изабрали су то како би избегли откривање од стране Владе спремне да киднапује дисиденте у настојању да одрже контролу над земљом. Египатске безбедносне снаге киднаповале су неколико демонстраната током устанка, али најистакнутији је био Ваел Гхоним, египатски радник Гугла у Уједињеним Арапским Емиратима, који се вратио кући да се бори за слободу своје земље од репресивног Мубарака. Као администратор странице „Сви смо Кхалед Саид” и страствени корисник друштвених мрежа, направио је савршену мету за снаге безбедности. Током свог боравка у затвору, побуна је порасла и на крају постигла свој главни циљ, свргавање председника Мубарака. Египатски председник Мубарак поднео је оставку 11. фебруара 2011. године.⁸⁸ Египат и Тунис и даље пролазе кроз велике политичке промене. Бахреин и Либија пратили су стопе Туниса и Египта као два мање очигледна извора револуционарног таласа.

⁸⁶ Ј. Станко, “Social media, political upheaval, and state control” (магистарска теза, Универзитет у Вашингтону, 2013), 28.

⁸⁷ *Ibid*, 29.

⁸⁸ *Ibid*, 30.

15. УТИЦАЈ ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА НА ПОКУШАЈ ВОЈНОГ ПУЧА У ТУРСКОЈ

За разлику од претходно наведених примера где су успешно извршени политички преврати, 15. и 16. јуна 2016. године у Турској је дошло до државног удара и покушаја свргавања са власти Реџепа Тајипа Ердогана, председника Турске, који није завршен успехом. Том приликом, побуњени део турске војске који је био против актуелног режима објавио је да је преузео контролу над државом због нарушене владавине права и поштовања закона, што ће они поново успоставити. Од стране снага лојалним председнику Ердогану покренута је опсежна војна операција против побуњеника, која је успешно окончана наредног дана ослобађањем свих државних институција од пучиста.

Кроз наведени покушај пуча у Турској је на прави начин су представљене све могућности и потенцијали друштвених мрежа, који постају један од најзначајнијих фактора приликом извођења револуција, било да су насилне или ненасилне. Наиме, важно је узети у обзир да су у току припреме самог државног удара актери своју комуникацију скоро у потпуности обављали посредством мобилне интернет апликације *Whatsapp*, како би се смањила могућност пресретања комуникација од стране служби безбедности.

Када је државни удар отпочео, Ердоган није био у земљи, већ се из свог авиона обратио грађанима преко мобилне интернет апликације *FaceTime*, што је уживо преносила телевизија *CNN Turk*, и том приликом је позвао своје присталице да изађу у што већем броју на улице турских градова и пруже му подршку у борби против пучиста. Наведено обраћање се брзо проширило на друштвене мреже Фејсбук и Твитер, путем којих су турски држављани делили наведени снимак, а након изласка на улице и саме активности демонстраната које су подстакле и остале грађане да изађу на улице турских градова.

Иако је турски председник велики противник нових технологија и друштвених мрежа, штавише, више пута се залагао за укидање и цензуру истих, током војног пуча 2016. године може се рећи да су му друштвене мреже значајно помогле у мобилисању и извођењу на улицу великог броја његових присталица, захваљујући којима је успео да сачува власт, јер у том тренутку није имао приступ свом дотадашњем савезнику – турској државној телевизији. Поред тога, у Турској је дошло до још једног апсурда, а то је да су друштвене мреже успеле да одрже на власти човека који се током целе своје политичке каријере залаже за цензуру и укидање друштвених мрежа и интернета.

16. ПЕТИ ОКТОБАР – ПОСЛЕДЊА РЕВОЛУЦИЈА У XX ВЕКУ

16.1. Политички контекст – рађање вође

Када се помене Пети октобар поставља се питање да ли је то била револуција или пуч, и да ли је рушење тадашњег председника Слободана Милошевића био домаћи или страни производ. Неки аутори сматрају да су Американци били кључни фактор у рушењу Милошевићеве власти.⁸⁹ Њихова улога јесте била значајна, али не и пресудна. Чињеница је да су се Американци после бомбардовања 1999. ослонили на опозицију⁹⁰ и покренули акцију рушења Милошевића тако што су радили на уједињењу опозиције, а затим је обучили и финансирали предизборну кампању.

Прича о Петом октобру као револуцији има смисла само ако се револуција схвати у једном народском смислу. Кад год једна ауторитарна власт падне, а да су притом на улицама стотине хиљада незадовољних грађана, који су спремни да се супротставе полицији тражећи да владар оде с власти, по правилу се користи термин револуција. Грађани су Петог октобра тражили да сви Милошевићеви људи оду с власти, од оних у државној управи до оних у здравству. Нема сумње да су грађани, са својим незадовољством, великим очекивањима и решеношћу да бране своју изборну вољу масовним доласком у Београд, пробијањем блокада и кордона полиције, излажући се бројним ризицима у сукобима с полицијом, сматрали да је на делу револуција. Таква је била и њихова перцепција онога што су чинили. Огромна мобилизација грађана дала је повод стручним посматрачима да Пети октобар схвате као прву фазу револуције, иза које би уследили потези који означавају дисконтинуитет с претходним режимом, односно доношење устава као утемељења новог система. Милан Подунавац је тврдио да су петооктобарске политичке промене представљале пример либералне револуције, чији се нарочити значај огледао у томе што је „политичко друштво у Србији представљало више од једне деценије жариште отпора фундаменталним вредностима европског политичког просветитељства.”⁹¹

Историчар Милан Ст. Протић у својој књизи *Изневерена револуција*, у одељку *Моји савременици- Слободан Милошевић*, Милошевићеву епоху дели на три раздобља, односно фазе, подједнаке дужине, и то:

- 1) Прва фаза (1986-1991);
- 2) Друга фаза (1991-1996) и
- 3) Трећа фаза (1996-2000).⁹²

⁸⁹ Срђа Поповић, *Оне горке сузе после*. (Београд: Пешчаник, 2010), https://pescanik.net/wp-content/PDF/srdja_popovic-one_gorke_suze_posle.pdf (преузето: 27. 2. 2020.)

⁹⁰ Живорад Коваћевић, *Америка и распад Југославије*. (Београд: Филип Вишњић, 2007), 227.

⁹¹ Милан Подунавац, „Држава и демократија”. (Београд: Универзитет, Факултет политичких наука и Службени гласник, 2010), 153.

⁹² Милан Ст. Протић. *Изневерена револуција* (Београд: Чигоја, 2005)

Прва фаза (1986-1991) - Ово је био период успона и изградње личног култа. Милошевић, до тада партијски бирократа, имао је први циљ да заузме високу позицију у Савезу комуниста. Прво је постао секретар општинског комитета Савеза комуниста Југославије (општине Стари град), па секретар Градског комитета СКЈ. Године 1984. Слободан Милошевић долази на место председника Градског комитета Савеза комуниста Београда. Године 1986. изабран је за председника ЦК СК Србије, на залагање Ивана Стамболића, који је у то време био председник Председништва СР Србије. Исте године за председника Градског комитета Савеза комуниста Београда изабран је Драгиша Павловић. У то време јача албански сепаратизам и тензије између Албанаца и Срба на Косову. Милошевић одлази на Косово и на митингу у Косову Пољу изговара чувену реченицу „*Нико не сме да вас бије!*”. То је наишло и на доста критика и у самој комунистичкој партији. Ови партијски сукоби завршили су се чувеном Осмом седницом Централног комитета Савеза комуниста Србије, која је трајала тридесет сати и била директно преношена на телевизији. Тада је смењен Драгиша Павловић, а Иван Стамболић подноси оставку. То је била класична борба око превласти у партији, док је јавности била представљена као борба за очување националних интереса. Милошевић је изашао као победник, док су се његови противници повукли. Своју неприкосновену моћ још једном доказује митингом на Ушћу (19.11.1988. године), на којем је, по извештају ТВ Београд, било око милион људи. Године 1989. широм Србије почели су протести против албанског сепаратизма са захтевом да се ухапси Азем Власи, председник Савеза комуниста Косова. Милошевић је имао групу плаћених професионалних штрајкача који су ишли на све митинге.

То је довело до промене устава СР Србије како би се смањио степен аутономије аутономних покрајина Војводине и Косова и Метохије.

У мају 1989. године изабран је за председника Председништва Социјалистичке републике Србије. Апсолутну потврду своје моћи и кључни моменат у грађењу култа личности био је митинг на Видовдан, 28. јуна 1989, за 600. годишњицу Косовске битке на Газиместану. То је био почетак његове националистичке политике.

На 14. Конгресу Савеза Комуниста Југославије, Милошевић као представник српске делегације тражи да се укине Устав из 1974. године, који је давао подједнаку власт свим републикама. Хрватска и словеначка делегација су одбиле овај захтев и то је почетак распада јединствене комунистичке партије. Године 1990. Савез комуниста Србије се трансформисао у Социјалистичку партију Србије. Те исте године одржани су и први вишестраначки избори у Хрватској и Словенији.

Друга фаза (1991-1996) - Следећа фаза његове власти је распад СФРЈ. Сепаратизам је јачао у Словенији и Хрватској, што је био подстрек и за национализам у Србији. Југославија је била на ивици грађанског рата. Сукоби су почели. На састанку одржаном на Брионима, Европска тројка је понудила компромисно решење: међународно признање Словеније и Хрватске одложиће се на три месеца, а за то време ЈНА треба да напусти обе територије. То се није догодило.

У мају 1991. године и Хрватска и Словенија донеле су декларацију о независности. Слободан Милошевић је одлучио да употреби оружану силу. Уследиле су године рата у Хрватској и Босни. Злочине су чиниле све стране подједнако. Ови етнички сукоби завршени су Дејтонским мировним споразумом.⁹³

Трећа фаза (1996-2000) - „Последње године биле су период самоуништења до потпуног краха 5. октобра 2000. године”.⁹⁴

Није прошло дуго времена после Дејтона, када се погоршала ситуација на Косову и Метохији. Милошевић је 1998. године покренуо полицијску и војну операцију на Косову. Истовремено јача тзв. Ослободилачка војска Косова, којој помоћ стиже из иностранства. Међународна заједница се поново умешала. Преговори су вођени у Београду. Милошевић је морао да прихвати тзв. Холбрук план, у супротном НАТО пакт је претио бомбардовањем Савезне Републике Југославије. На Косову су настављени сукоби. У фебруару је одржана Конференција у Рамбујеу⁹⁵, где је Милошевић одбио споразум. После овога НАТО пакт је донео одлуку и 24. марта је почело бомбардовање СРЈ. Бомбардовање се завршило 10. јуна 1999. године, Милошевић је прогласио победу над НАТО пактом, иако је то заправо била капитулација, јер су повучене све војне и полицијске снаге, а успостављене су снаге Уједињених нација. Земља је била већ увелико осиромашена и измучена. Исељено је неколико хиљада Срба са Косова.

Из свих сукоба које је Милошевић водио Србија је изашла поражена. Милошевић је имао неприкосновену власт, био је апсолутни господар пропаганде, сви медији су били у служби власти. Народ је био талац његове диктатуре и оспесивне жеље за влашћу. Држава је осиромашена, створена је класа нових богаташа блиских режиму. Све ово јачало је незадовољство и стварана је нова опозиција у Србији.

И поред свега овога Милошевић је побеђивао на свим изборима до 2000. године.

⁹³ *Дејтонски споразум* (Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини), одржан је у ваздухопловној бази Рајт-Патерсон код Дејтона, у америчкој држави Охајо, и њиме је прекинут рат у Босни и Херцеговини. Конференција је трајала од 1. до 21.11.1995. Учесници/потписници споразума: Слободан Милошевић (председник Републике Србије), Фрањо Туђман (председник Републике Хрватске), Алија Изетбеговић (председник Председништва Републике Босне и Херцеговине), амерички посредник Ричард Холбрук и генерал Весли Кларк.

⁹⁴ Милан Ст. Протић, *ор. cit.* 2005, 243.

⁹⁵ *Преговори у Рамбујеу* – мировна конференција о Косову, одржана 6. фебруара 1999. (трајала 17 дана), у француском замку Рамбује, у близини Париза. Учесници су били представници власти Србије и представници косовских Албанаца уз посредовање изасланика САД, Русије и ЕУ.

16.2.Избори у Србији 1990-2020. и покушаји уједињења опозиције

Од Савеза комуниста Србије и Социјалистичког радног народа јула 1990. године основан је СПС. Исте године, Слободан Милошевић донео је нови изборни закон и променио Устав. Иако је имао убедљиву подршку, предизборна кампања почела је пендрецима, пребијањем опозиционара испред Телевизије Београд. Оно по чему се Србија разликује од осталих бивших, комунистичких земаља је то што је на првим вишестраначким изборима победила трансформисана комунистичка партија. На изборима 1990. СПС је освојио 2.320.587 гласова (46%) и захваљујући већинском изборном систему 194 посланичка места.⁹⁶

Године 1990. у децембру одржани су и председнички избори. Слободан Милошевић је освојио 3.285.799 или 65,34% гласова, а његов противкандидат Вук Драшковић 824.674 или 16,40% гласова. Опозија је протествовала због заузимања свих медија.

Година 1992. опозиција је бојкотовала Савезне изборе. Ове изборе критиковали су и страни посматрачи због недемократских услова у којима су организовани. У периоду од 1990. до 1992. године број СПС-ових гласача је значајно пао. Велики успон доживела је Српска радикална странка (којој је помогао и финансијски и организационо Слободан Милошевић, желећи да створи кандидата који је у свему радикалнији од њега).

У пролеће 1992. године у опозицији настају неслагања. Војислав Коштуница је после договора са Вуком Драшковићем о формирању ДЕПОС-а, изашао из ДС и формирао ДСС. Милан Панић (СПС-ова нестраначка личност за савезне изборе) постаје вођа опозиције и кандидује се на председничким изборима децембра 1992. на којима губи од Слободана Милошевића. Са председничким изборима су одржани и парламентарни избори у Србији, на којима је СПС освојио 101 посланика, СРС 73 посланика, ДЕПОС 50 посланика, ДС 6 посланика. Формирана је мањинска влада, уз подршку СРС, на челу са Николом Шаиновићем. Међутим, није дуго трајала. Уочи избора 1993. у ДС опет постоје сукоби између Драгољуба Мићуновића и Зорана Ђинђића. Зоран Ђинђић постаје председник ДС, а Мићуновић излази из странке.

Године 1994. премијер Владе Србије постаје Мирко Марјановић, ДЕПОС се распада, јер је Нова демократија (Душана Михајловића) склопила коалицију са СПС-ом.

⁹⁶ Drčelić, Zora, „Izbori devedesetih: metode autokratije”, *Vreme*, 2016, broj 1315, <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=1376675&print=yes> (преузето: 2. 3. 2020.)

Опозиција се поново окупља 9. марта 1996. године.⁹⁷ Када су заједничким митингом прославили годишњицу протеста. ДС, СПО и ГСС формирају коалицију *Заједно*. Коалицији се придружује и ДСС.

На савезним изборима 3. новембра 1996. СПС-ЈУЛ-НД освојила је 64 мандата, коалиција *Заједно* 22 мандата, СРС 16 мандата. Истовремено су били одржани и локални избори. Коалиција *Заједно* победила је на изборима за Скупштину Београда, Крагујевца, Ниша и Новог Сада. Победили су и у неким београдским општинама и у још 40 општина у Србији. Ово је био велики ударац за власт Слободана Милошевића.

Међутим, коалиција *Заједно* се распала следеће године, због међусобних несугласица. Следеће изборе је бојкотовало 12 опозиционих партија, међу којима су ДС, ДСС и ГС. СПС-ЈУЛ-НД осваја 110, СРС 82, СПО 45 мандата. На председничким изборима побеђује Милан Милутиновић.

Милошевић даје СПО-у власт у Београду. Коалиција СПС-СРС-СПО смењује Зорана Ђинђића са места градоначелника Београда.

Следећи избори одражани су 24. септембра 2000. године. Формирана је коалиција ДОС коју је чинило 18 странака (Демократска странка, Демократска странка Србије, Демократска алтернатива, Нова Србија, Грађански савез Србије, Демокришћанска странка Србије, Лига социјалдемократата Војводине, Социјалдемократска унија, Савез војвођанских Мађара, Реформисти Војводине, Санџачка демократска партија, Коалиција Војводина, Социјалдемократија, Покрет за демократску Србију, Лига за Шумадију, Нова демократија и Демократски центар). Уз ДОС су тада били Г-17 плус и Отпор.

16.3. Фаза припреме – настанак Отпора

Народни покрет Отпор је формиран у октобру 1998. године, као одговор на нове законе о универзитетима и медијима који нису одговарали студентима. У почетку, Отпор је имао само активисте на београдском универзитету. После НАТО бомбардовања 1999. године, Отпор је започео политичку кампању против Слободана Милошевића.

„На састанцима у малим, задимљеним београдским становима, одлучили смо да оснујемо покрет. Назвали смо га ОТПОР и смислили лого, кул црну песницу, снажан симбол друштвених промена који су користили сви, од партизана и отписаних у борби против нациста у окупираној Југославији током Другог светског рата, до Црних пантера у Америци шездесетих година прошлог века. За песницу Отпора изабрали смо дизајн који је мој најбољи друг Дуда Петровић нашкрабао на

⁹⁷ Дана 9. марта 1991. одржан је први велики митинг против Слободана Милошевића, предвођен Српским покретом обнове и Вуком Драшковићем. У масовним демонстрацијама, у којима су интервенисале снаге безбедности, две особе су изгубиле живот. Вук Драшковић је ухапшен.

парчету папира не би ли импресионирао једну од наших првих активисткиња. Кад сам је видео први пут, одсекао сам се, била је јасна, моћна и савршена.”⁹⁸

Слика 1. Лого Отпора (извор: www.google.com)

Џин Шарп (*Gene Sharp*) у својој књизи *Од диктатуре до демократије* каже да се диктатура не може окончати насиљем, јер је та борба узалудна и велике су жртве; насилне побуне могу да покрену бруталну репресију која становништво често оставља још беспомоћнијим. Он заговара чињеницу да у условима диктатуре није могуће организовати фер изборе, државни удар, герилске борбе или се уздати у помоћ са стране. Решење је једино у ненасилном отпору, „политичком пркосу”.

Отпор је своје политичко деловање засновао на ненасилном отпору - политичком пркосу.

Током те две године постојања Отпора организовано је много акција, перформанса, чланови и активисти су саслушавани, пребијани од стране полиције.

Отпор се 2020. године активно укључује у кампању за савезне председничке изборе, кампањом ГОТОВ ЈЕ.

Слика 2. Активисти исцртавају лого отпора (извор: www.google.com)

16.4. Фаза непосредног извршења Петооктобрске револуције

⁹⁸ Srđa Popović и Metju Miler, *Mustra za revoluciju* (Beograd: Albion books, 2015), 14.

Коалиција ДОС је формирана 10. јануара 2000. године, пред редовне изборе за Скупштину СРЈ, локалне изборе и ванредне председничке изборе који су расписани за 24. септембар 2000. Као противкандидат Слободану Милошевићу ДОС кандидује Војислава Коштуницу. Изборни слоган је био „*КО УВЕК СМЕ ДА ВАС ПОГЛЕДА У ОЧИ?*”

ДОС је у првом кругу имао минималну предност, док је на локалним изборима однео победу у преко 90% општина, али Слободан Милошевић одбија да призна резултате избора. Опозиција позива народ на протесте и генерални штрајк. Десет дана су широм земље организовани протести, а централни митинг заказан је за 5. октобар.

Пети октобар треба посматрати као врло комплексан догађај и тешко би било могуће лако препричати (уз све поменуте потешкоће), шта се и када заиста догодило. Као прилог у овом раду биће наведена хронологија догађаја, написана према књизи *5. октобар – двадесет четири сата преврата*, аутора Драгана Бујошевића и Ивана Радовановића, која је према речима самих аутора написана на основу разговора са 60 људи, који су били учесници догађаја. И сами аутори кажу да нису сасвим сигурни у тачност ових података, да ово није историјска књига, већ књига личних сведочења учесника.

Слика 3. Протести испред Народне Скупштине Србије (извор: <http://www.novimagazin.rs/>)

Хронологија

- Недеља - понедељак, 24-25. септембар

Пропао покушај да се у изборној ноћи састану Војислав Коштуница и пуковник Живко Трајковић, комадант Специјалних антитерористичких јединица МУП-а Србије.

- Уторак, 26. септембар

ДОС одлучује да по сваку цену одбрани изборну победу, ако Слободан Милошевић одлучи да је покраде. „Ако пуца он, пуцаћемо и ми”, став је ДОС-а. Коштуница не присуствује гласању.

Слика 4. Насловна страна дневног листа Блиц на дан уторак, 26. септембар (извор: www.google.com)

- Уторак, 3. октобар

Договор о пет колона, праваца доласка демонстранатау Београд.

- Среда, 4. октобар

10:00 Владимир Илић, заменик комаданта Полицијске бригаде из Београда одбија да пуца у рударе Колубаре који истрајкују.

12:00 Пуковник Бошко Буха, комадант Полицијске бригаде разговора са рударима

16:00 Народ пробио полицијски кордон на мосту преко Колубаре, на путу који спаја Ибарску магистралу и рудник Колубару

16:45 Официр београдске полиције добија наређење да направи план одбране скупштина Југославије и Србије, Председништва Србија, Радио телевизије Србије... План завршен у 23:00 часова

17:00 Војислав Коштуница стиже у рудник

18:00 Зоран Ђинђић, председник Демократске странке сreo се са Михајлом Улемеком Легијом, комадантом Јединице за специјалне операције Службе државне безбедности Србије у Улици адмирала Гепрата

Слика 5. Насловна страна дневног листа *Блиц* на дан среда, 4. октобар (извор: www.google.com)

- Четвртак, 5. октобар

00:00 Наређена трећа варијанта: свим расположивим оружјем зауставити колоне које намеравају да дођу у Београд. Наређење примио пуковник у резеда соби МУП-а Србије, Улица кнеза Милоша 101.

Чедомир Јовановић зове вође колона из просторија Демократске странке у Улици Пролетерских бригада (Крунска улица).

Богољуб Арсенијевић Маки увежбава бацање молотовљевих коктела на Јојкићевом каналу.

Капетан Драган почиње илегално да уводи у Београђанку прве људе који поподне треба да заузму радио-станицу Студио Б.

00:30 Небојша Павковић, начелник Генералштаба Војске Југославије одлази на спавање.

01:00 Зоран Ђинђић се виђа са високим функционером полиције Србије.

06:00 Велимир Илић држи говор на митингу у Чачку. Победа или смрт, његова је порука.

07:00 Више од хиљаду Краљевчана полази за Београд у десетак аутобуса и стотинак аутомобила. Кренуло је и око две хиљаде Ужичана у 24 аутобуса и 35 аутомобила.

07:15 Чачани крећу за Београд, 230 камиона, 52 аутобуса, стотине аутомобила. Нешто преко десет хиљада људи је у колони дугој 22 километара. Небојша Павковић улази у Генералштаб.

07:45 Краљевчани пробиле полицијску блокаду код села Мајдан

08:45 Чачани пробијају блокаду код села Ћелије

09:00 око 1300 Новосађана креће за Београд у 25 аутобуса. Аутомобили су избројани на уласку у Београд: било их је око две стотине. Још око хиљаду душа.

09:15 Новосађани пробијају полицијску барикаду на излазу из града и укључењу на ауто-пут.

10:00 Представници невладиних организација траже да се саопште спискови свих ухапшених и да се о будућим хапшењима одмах обавесте адвокати и родбина. Добривоје Главоњић старешина Београдског суда за прекршаје обећава сардњу.

10:30 Патријарх Павле разговара са Миланом Ст. Протићем који ће те вечери постати градоначелник Београда.

11:20 Чачани долазе пред скупштину Југославије на београдском Тргу Николе Пашића.

11:30 Штрајкачки одбор РТС одлучује да прекине програм

12:00 Отпораши се скупљају на платоу испред Филозофског факултета. Почиње састанак лидера ДОС-а.

12:10 Први јуриш Чачана на Скупштину Југославије полиција разбила сузавцем.

12:22 Колона коју води Г17 плус, са покретном бином, креће се са Трга републике ка Скупштини.

12:25 Љубиша Ђокић Џо у багеру на челу колоне која је кренула из београдске Пожешке улице ка Скупштини Југославије.

13:00 Г17 плус у београдској Палати правде предаје кривичну пријаву против Савезне изборне комисије.

14:00 Полицијски штаб наређује Бухи да похита у Београд, да у Колубари остави само једну чету.

14:10 Штрајкачи прекинули програм РТС-а. Екрани били тамни неколико минута.

Слика 6. Насловна страна дневног листа блиц на дан четвртак, 5. октобар
(извор: www.google.com)

14:40 Петнаест хиљада људи пред Скупштином Југославије, процена је Штаба полиције.

15:01 Штаб процењује да има око седамнаест хиљада демонстраната. По проценама новинара било је између пет стотина хиљада и седам стотина хиљада демонстраната.

15:15 Млађан Динкић оставља визит карту у Председништву Србије и поручује да му се јави Милан Милутиновић, председник Србије.

15:32 Почео напад на Скупштину Србију

16:09 Заузели су Скупштину, рекао је полицајац штабу

16:17 Штаб полиције снагама у Скупштини: Дислоцирајте јединице. Нема одговора. Чак ни уобичајеног. Примљено.

16:23 Одбијен први напад на зграду РТС у Таковској 10.

16:30 Полицијски хеликоптер надлеће центар Београда, простор изнад Скупштине и Телевизије. Наређење да се баце контејнери сузавца није извршено.

16:33 Штаб полиције наређује јединицама у Телевизији: Дејствуј и на други начин. Неки полицајци мисле да је то наређење да се пуца у демонстранте.

17:05 из Кабинета Милан Милутиновић са телефоном јављају из Г17 плус и кажу да је председник Србије спреман за разговор.

17:10 Демонстранти пред полицијском станицом у Мајке Јевросиме.

17:35 Јединица за специјалне операције Службе државне безбедности долази пред Таковску 10. Њени припадници се поздрављају са демонстрантима и одлазе.

17:45 Штаб полиције јединицама у Телевизији: Повуците се у велику базу.

17:50 Вероватно време пада полицијске станице у Мајке Јевросиме. По полицијским извештајима пала је у 19:45, али то није тачно.

18:00 Распао се полицијски саобраћај. Штаб престаје са радом. Почиње са емитовањем слободни Студио Б. Зоран Ђинђић се поново срео са Милорадом Улемеком Легијом.

19:30 Програм ослобођене ТВ Политика почиње реченицом Политика је слободна и народна кућа.

20:00 Почиње напад на београдско седиште СПС-а на Студентском тргу.

20:20 Предраг Марковић из Г17 плус преузима државну агенцију Тањуг.

20:30 Војислав Коштуница говори са терасе Скупштине Београда. Горан Свилановић, Света Ђурђевић и Момчило Перишић преговарају са генералом Бранком Ђурићем, шефом београдске полиције у њеном седишту 29. Новембра. Прорадио Први програм радио Београда. Небојша Човић разговара са припадницима Седамдесет друге бригаде специјалне јединице Војске Југославије, која је дошла у близину зграде РТС-а у Кошутњаку.

21:05 Појавио се телоп Нова радио телевизија Србије.

21:10 Почиње програм Нове РТС.

22:00 Тенкови из Бубањ потока кренули преко Јајинаца у касарну на Вождовцу.

22:20 Мијат Дамњановић и Слободан Вучетић, преставници Г17 плус, одлазе код Милутиновића.

23:00 Милутиновић одлази да разговара са човеком. Демонстранти провалили у седиште СПС-а на Студентском тргу.

23:15 Милан Ст. Протић постао градоначелник Београда.

Слика 7. Насловна страна дневног листа блиц на дан петак, 6. октобар (извор: www.google.com)

- Петак, 6. октобар

02:00 Руски амбасадор у Београд јавља Војиславу Коштуници да Игор Иванов жели да се сретне са њим тог преподнева.

09:00 Састанак Милорада Улемека Легије, Бошка Бухе и комаданта посебних јединица полиције у Требевићкој улици. Милошевићеви преторијанци одлучили да слушају Демократску опозицију Србије.

12:00 Сусрет Војислава Коштунице и Игора Иванова.

20:30 Војислав Коштуница разговара са Слободаном Милошевићем у београдској Ужичкој улици.

22:00 Разговор Небојше Павковића са Радетом Марковићем, шефом тајне полиције Србије и Милорадом Улемеком Легијом.

22:39 Слободан Милошевић признао изборну победу Војислава Коштунице у специјалној емисији коју је емитовала YU инфо телевизија.

Слика 8. Насловна страна дневног листа блиц на дан субота, 7.и 8. октобар (извор: www.google.com)

16.5.Фаза конолидације

После победе на изборима, формирана је прва демократска Влада, 21. јануара 2001.године. У земљи су извршене многе реформе:

- 1) Формиране су Управа за борбу против организованог криминала и Жандармерија.
- 2) Укинута је смртна казна, а за најтежа кривична дела уведена је казна од 40 година.
- 3) Након уласка здружених снага безбедности враћен је суверенитет над територијом Копнене зоне безбедности и стабилизоване општине (Бујановац, Прешево, Медвеђа). Број терористичких напада пре ове операције просечно је месечно износио 136. До краја 2002. године ситуација је потпуно смирена.
- 4) Донет је Закон о борби против организованог криминала.
- 5) Укинут је репресивни Закон у универзитету. Именовани су нови декани и ректори на универзитетима у Србији уз сагласност научно-наставних већа.
- 6) Усвојен је Закон о враћању дела надлежности Аутономној покрајини Војводини одузетих током Милошевићеве власти.
- 7) Почеле су велике реформе школства и правосуђа.
- 8) У 2000. години земља је била у потпуној међународној изолацији. Од 2001. до 2003. године, после повратка у УН, обновљено је чланство у свим значајним међународним организацијама, укључујући и међународне финансијске институције (ММФ, Светска банка). Почетком априла 2003. године, у ванредном стању, СРЈ је примљена и у Савет Европе, што је била потврда реформи изведених у време Владе Зорана Ђинђића.

- 9) Просечна плата од 35 евра у 2000. години, порасла је до 164 евра у фебруару 2003. године.
- 10) Исплаћене су све заостале пензије, дејчи додаци и накнаде за материјално обезбеђење породице. На дан преузимања дужности премијера, пензије су земљорадницима касиле 36 месеци, дејчи додаци 24 месеца, а материјално обезбеђење породице 26 месеци. Остале пензије касиле су више од 2 месеца.
- 11) Инфлација је са затечених 113% у 2000. оборена на 8% до 2003. године.
- 12) Отписано је 70% камата грађанима на дугове за струју. За неколико месеци су потпуно укинуге рестрикције. Србија је 2000. године живела у полумраку.
- 13) На донаторској конференцији за СРЈ прикупљено је 1,28 милијарди долара (јун 2001. год.).

Слика 9. Зоран Ђинђић (извор: Архива Владе Републике Србије)

Ова Влада трајала је до 12. марта 2003. године, када је у атентату убијен премијер Зоран Ђинђић. Овај догађај је, свакако, променио целокупан ток догађаја и зауставио реформе које су започете.

Пети октобар несумњиво има све карактеристике обојене револуције. То су формирање народног покрета Отпор као нестраначке организације, помоћ коју су учесници добијали из иностранства (финансијска и логистичка) и учешће домаћих и страних обавештајних служби које су помогле у извршењу преврата. Такође, оно што Петиоктобар сврстава у обојене револуције су фазе, односно хронологија догађаја – избори, протести, бојкот, изостанак насиља (насиље је коришћено минимално).

17. РЕЗУЛТАТИ САВРЕМЕНИХ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА

Један од најважнијих производа демократских револуција у Средњој и Источној Европи, после пада комунизма је настанак десних, конзервативних, неофашистичких политичких покрета.

Данас је о овој теми врло незахвално говорити. Неке земље су и даље у периоду транзиције, неким су се вратили свргнути режими, неки се са носталгијом сећају ових времена. Може се рећи да ови политички преврати нису у потпуности завршени процеси, те се о њима не могу доносити закључци.

Последице овакве концепције промена из 2000. године биле су велике и далекосежне. Прво, задржана су иста основна правила игре. Чак је задржан и стари Устав све до 2006. године. Није било политика које карактеришу прекид са старим режимом, као што су лустрација, денационализација, рехабилитација жртава и осуда главних протагониста комунистичког режима. Друго, настављене су раније политике национализма, који води ка лошим односима са суседима и Западом, социјализма и популизма у економији. Оне су имале блаже облике у односу на Милошевићев режим. Све важније интересне групе „старог режима” су преживеле, укључујући и оне око неефикасних фирми, превелике државе, тајних полиција, па чак и криминалаца. Четврто, побољшање стандарда није било ношено првенствено реформисаном привредом и системом, него привременим „лаким новцем” (донације, приватизациони приходи, „јефтине” кредити, дознаке). Владајућа класа се препустила богаћењу кроз корупцију, тако да је Србија остала земља „криминала и корупције”, као у време „старог режима”.

Оваква концепција „промена 2000.” обојила је природу и ограничила домет могућих резултата. У политици није било јасне оријентације, већ су врло брзо рехабилитовани многи кадрови кључних странака старог режима, који се не само враћају у политички живот, него и постају коалициони партнери новим властима. Непостојање јасне унутрашње визије водило је ка проблемима и у спољној политици. Уместо оријентације на евроатлантске интеграције, промовисана је политика једнако добрих односа са ЕУ, Русијом, Кином па чак и несврстаним земљама. Јасно је да се неке од тих политика међусобно искључују. У економској сфери долази до неких важних промена, али ни овде се не мењају кључне контуре правила игре.

Оваква недовршена реформа, у којој су политичари радили само оно што им „купује време на власти”, довела је до већих проблема, чије последице и данас трају. Продаја фирми је привукла у земљу значајна девизна средства, чија је велика понуда доводила или до успореног пада вредности динара (у односу на инфлацију) или чак до раста вредности динара у односу на евро и друге водеће валуте. У периоду од 2001. до 2008. инфлација је кумулативно износила 118 процентних поена, док је у истом периоду динар пао према еврџ само за 48%, што значи да је евро снажно девалвирао у Србији. У неким годинама, посебно у периоду од 2005. до 2007. године, динар је и номинално и реално растао у односу на евро. Последица овакве монетарне политике био је велики раст куповне моћи у Србији, што је за резултат имало нагли

скок животног стандарда. Изгледало је да су власти у Србији избегле реформе и трошак који оне изискују, а добиле су енормни раст стандарда. То је била двострука добитна комбинација, али је проблем што је такав модел дугорочно неодржив.

Вештачки висок стандард је повећао тражњу, посебно увозне робе, док је извоз био дестимулисан. Услед тога, дошло је до великог раста трговинског и дефицита текућег рачуна. Високе дефиците је било потребно финансирати. Док је у периоду од 2000. до 2008. године било приватизационих прихода, донација и високих трансфера, то су били извори финансирања спољашњих дефицита. Али када су донације пресахнуле, а приватизациони приходи се смањили, једини начин да се нађу недостајућа средства од средине 2008. године, могло је бити задуживање. Зато је задуживање нагло порасло.

Генерално схватање је да се у Србији после 2000. живело боље него пре тога, иако није било озбиљнијих реформи. Виши стандард је финансиран донацијама, приходима од приватизације и трансферима из иностранства. Доласком кризе 2008. године ситуација се изменила. Донације су нестале, приватизациони приходи се смањили, а потрошња је остала непромењено висока. Има неколико опција решавања овог проблема – задуживање, снижавање државних издатака, административне мере, већа страна улагања. Сматра се да Србија од 2008. године плаћа цех избегавања дубљих привредних реформи.

Што се реформи правосуђа тиче, највећи број грађана Србије најрадије избегава судско решавање спорова, перципирајући судство као непоуздану, неефикасну и корумпирану институцију система. Исход судских спорова се сматра веома непредвидивим, а перцепција јавног мњења је да корупција сеже до највиших судских инстанци. Након промене Милошевићевог режима, ДОС-ова власт се усмерила ка рехабилитацији и реформи правосуђа доследном применом постојећих прописа. Стављене су ван снаге незаконите одлуке о разрешењу судија који су били уклоњени из правосуђа због противљења изборним крађама, а замењени су и председници судова. Промене у сфери правосуђа у протеклих двадесет година корените су и далекосежне. Као ни у једној другој области власт је предузела системске нормативне и кадровске промене, али је отворено питање да ли је владавина права трпела због недостатака у самом реформском процесу. Правосуђе у Србији је неефикасно и често није у стању да грађанима обезбеди приступ правди путем судова. Поверење грађана у судски систем је ниско, перцепција корупције је висока, а постојећи индикатори не показују тренд напретка у домену владавине права у Србији.

Развој нових облика контроле рада државних органа у свету нарочито је подстакнут од средине шездесетих година XX века када је дошло до брзог ширења институције омбудсмана, што је довело и до настанка других, различитих контролних механизма, који се данас међусобно знатно разликују. У репресивном режиму током деведесетих година у Србији, места за контролне органе и тела као спољне облике контроле није било. До њиховог настанка је дошло тек након

петооктобарских промена 2000. године. Данас у Србији постоје бројни и различити облици контролних органа. Међутим, настанак, развој и рад ових институција праћен је бројним проблемима, који су произашли из недостатака демократске културе у Србији.

Објашњење за то што односи државе с цивилним друштвом нису значајно продубљени и развијени ни двадесет година након стварања услова за комуникацију и сарадњу, пронађено је пре свега у недостатку свести грађана о томе да могу нешто да промене и о томе да је њихово право да учествују у јавној сфери и утичу на политичке одлуке које их се тичу. Због тога потписивање петиција постаје главна активност цивилног друштва, а конкретна борба и јавно иступање, трошење личне енергије и времена су нешто за шта грађани једноставно не показују вољу.

18. ЗАКЉУЧАК

Модерна технологија комуницирања толико је повећала расположиви комуникативни потенцијал савременог друштва да се он тешко може поредити са ранијим стањима комуникативног потенцијала. Медији данас представљају иконе новог друштва, машине за паковање идеја, сурогате критичке свести, јер нудећи ројеве вести, густих информација, афера, скандала, сензација, спектакала, перверзних прича и занимљивости, купују поверење јавне масе, која је заведена и не схвата да неко други мисли уместо ње, креирајући нове системе вредности, понашања и навика. Тако се манипулацијом, посредством јавних гласила, врши освајање мозга људи и њихово свођење на пуку гомилу која слепо слуша наредбе своје псеудополитичке и остале елите. Гомила постаје опседнута једним, доминантним мишљењем. На тај начин се преко медија ствара јавно мњење којим вођа или елите манипулишу по сопственом нахођењу, а може довести до тога да наведене групе посредством пре свега интернета и друштвених мрежа креирају сопствену „демократију” и исту изврну руглу.

Поред медија, у данашње време друштвене мреже представљају несумњиво битан фактор у значајном делу људског понашања и комуницирања. Друштвене мреже су посредством интернета доступне у целом свету. У студијама случајева смо видели како су друштвене мреже помогле многим државама у реализацији политичких преврата. Када су у питању друштвене мреже и њихова улога и значај у реализовању политичких преврата, можемо рећи да су оне биле простори на којима су се грађани брже окупљали, договарали и организовали пре почетка политичких преврата. Истовремено је појединац видео да није јединка која није задовољна тренутном ситуацијом у држави, већ да има истомишљенике који такође желе промене. Због тога, са великим степеном извесности можемо константовати да ће друштвене мреже бити неизоставан инструмент у свим облицима будућих политичких преврата, без обзира на облике њихових испољавања у временима која долазе.

Изнетим подацима потврђујемо изнету хипотезу у раду о утицају медија на јавност и то: информисањем и обликовањем свестиу грађана по свом нахођењу, а ради остварења неког циља – укључујући и политички преврат. Након тога је потврђена и хипотеза да се путем друштвених мрежа најефикасније врши мобилисање грађана пре почетка и току самог вршења политичког преврата, чак и када медији нису били на страни грађана (пример Египта и Турске).

19. ЛИТЕРАТУРА

1. Arendt, H. *Between Past and Future*. Harmondsworth: Penguin Books, 1977.
2. Арент, Хана. *О револуцију*. Београд: Филип Вишњић, 1991.
3. Аrent, Хана. *Izvori totalitarizma*. Београд: Feministička izdavačka kuća '94, 1999.
4. Вадимович И. Максимов. *Цветная» револуция – социальный процесс или сетевая технология?* Москва: Монография, 2010.
5. Vukojević, Borislav. „Zaštita povjerljivosti novinarskih izvora u BiH”, *E novinar*, 2016, broj 43, https://bhnovinari.ba/wp-content/uploads/2012/06/bhn_e-novinar-septembar2016_.pdf (преузето: 2.3.2020.)
6. Veber, Maks. *Politički spisi*. Београд: Službeni glasnik, 2006.
7. Георгијевић, Сергеј Кара-Мурза. *Манипулација свешћу*. Београд: Никола Пашић, 2011.
8. Drčelić, Zora, „Izbori devedesetih: metode autokratije”, *Vreme*, 2016, broj 1315, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1376675&print=yes> (преузето: 2. 3. 2020.)
9. Ђорђевић, Тома. *Енциклопедија политичке културе*. Београд: Савремена администрација, 1993.
10. Ђорђевић, Јован. *Мала политичка енциклопедија*. Београд: Правни факултет, 1996.
11. Marks, Karl i Engels, Fridrih. *Manifest komunističke partije i drugi programski spisi*. Sarajevo: Svjetlost, 1973.
12. Zgrabljiić Rotar, Nada. *Medijska pismenost i civilno društvo*. Sarajevo: MediaCentar, 2005.
13. Коваћевић, Живорад. *Америка и распад Југославије*. Београд: Филип Вишњић, 2007.
14. Korybko, Andrew и Wars, Hybrid. *The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*. Moscow: Peoples Friendship University of Russia, 2015.
15. Лок, Џон. *Две расправе о влади*, Београд: Утопија, 2020.
16. McFaul, Michael. “Transitions from Postcommunism”, *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 3, 2005.
17. Ст. Протић, Милан. *Изневерена револуција*. Београд: Чигоја, 2005.
18. Милашиновић, Срђан и Јевтовић, Зоран. *Методологија истраживања конфликта и кризно комуницирање у савременом друштву*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2013.
19. Ђурић, Душан. *Новинарска Енциклопедија*. Београд: БМГ, 1997.
20. Роровић, Srđa i Miler, Metju. *Mustra za revoluciju*. Београд: Albion books, 2015.
21. Поповић, Срђа. „Оне горке сузе после”. Пешчаник, 2010. https://pescanik.net/wp-content/PDF/srdja_porovic-one_gorke_suze_posle.pdf (преузето: 27. 2. 2020.)
22. Подунавац, М. „Држава и демократија”. Београд: Универзитет, Факултет политичких наука и Службени гласник, 2010.
23. Парезановић, Марко. *Политички преврат – савремени приступ*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013а.

24. Парезановић, Марко. „Обојене револуције у вртлогу прекомпоновања међународних политичких односа”, *Нова српска политичка мисао*, Београд, 2013б, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/obojene-revolucije-u-vrtlogu-prekomponovanja-medjunarodnih-politickih-odnosa.html?alphabet=l> (преузето: 18. 2. 2020.)
25. Стајић, Љубомир. *Основи система безбедности*. Нови Сад: Правни факултет, 2011.
26. Станко, Ј. „Social media, political upheaval, and state control”, магистарска теза, Универзитет у Вашингтону, 2013.
27. Симеуновић, Драган. *Улога политичког насиља у остваривању револуције*, Београд: Факултет политичких наука, 1987.
28. Симеуновић, Драган. *Државни удар или револуција*. Београд: Simtrade, 1991.
29. Симеуновић, Драган. *Теорија политике*. Београд: Удружење „Наука и друштво”, 2002а
30. Симеуновић, Драган. *Увод у политичку теорију*. Београд: Институт за политичке студије, 2002б
31. Сундиев, И. Ю. Смирнов, А. А. *Теория и технологии социальной деструкции (на примере «Цветных революций»)*. Москва: Русский биографический институт, Институт экономических стратегий, 2016.
32. Сорокин, Александр Алексеевич. *Цветная революция» как технология смены политической власти*. Мінск: Весці БДПУ, Паліталогія, Серія 2. № 1(79) 2014.
33. Тадић, Љ. *Наука о политици*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
34. Fairbanks, Charles H. Jr „Revolution Reconsidered”, *Journal of Democracy*, 2007, Volume 18, Number 1
35. Fisher, David и Fisher, Marshal Joe. *Tube: the Invention of Television*. Washington: Counterpoint, 1996.
36. Heller, Agnes. *A Theory of Modernity*. Oxford: Blackwell, 1999.
37. Herman, Edward S., Mekčesni, Robert V. *Globalni mediji*. Београд: Clio, 2004.

Радио Телевизија Републике Српске, „Жеђ за скандалом уништиће медије”, <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=184614> (26. 2. 2020.)

Nova ekonomija, „Više od polovine stanovnika sveta redovno koristi internet”, <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-sveta/vi%C5%A1e-od-polovine-stanovnika-sveta-redovno-koristi-internet> (преузето: 2. 3 .2020.)